

UDK: 070.15(47+57:497.6)"1919/1941"
327(47+57:497.6)"1919/1941"

Izvorni naučni rad

SOVJETSKA "ПРАВДА" O UNUTRAŠNJIM PRILIKAMA I SPOLJNOJ POLITICI JUGOSLAVIJE (1919.-1941.)

Safet Bandžović
Institut za istoriju, Sarajevo

Abstract: In the period between the two world wars the daily "Pravda", as the most influential party and government newspaper in the USSR, dedicated a lot of its space to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, i.e. the Kingdom of Yugoslavia. In those days, "Pravda" was "the spokesperson" of official Soviet policy. Most of its short news from Yugoslavia, with their suggestive headlines and placed in the inside of the paper, were meant to inform readership on the situation in the country, its foreign policy, as well as on the official position of the USSR towards it. Prevalent news were political ones - carefully censored, while other information, such as those on economy and culture, were greatly marginalized.

Key words: "Pravda", USSR, Kingdom of Yugoslavia, Communist Party of Yugoslavia, propaganda, newspapers, politics, diplomatic relations

Abstrakt: U međuratnom periodu list "Pravda" kao najuticajnije partijsko i državno glasilo u SSSR-u posvećivalo je na svojim stranicama dosta pažnje Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. "Pravda" je u tom periodu bila glasnogovornik sovjetske politike. Većina njenih, mahom šturih vijesti o Jugoslaviji, sa sugerirajućim naslovima, plasiranih na unutaršnjim stranicama, trebala je čitaoce kratko upoznati sa stanjem u toj zemlji, njenom spoljnom politikom, kao i sa zvaničnim stavom Sovjetskog Saveza prema ovoj državi. Preovladavale su informacije mahom

iz zbivanja na političkoj sceni, propuštene kroz cenzorsko rešeto, dok su druge poput ekonomskih, kulturnih, bile marginalizirane.

Ključne riječi: "Pravda", SSSR, Kraljevina Jugoslavija, Komunistička partija Jugoslavije, propaganda, štampa, politika, diplomatski odnosi

Sovjetski Savez je, u pravom smislu riječi, uspostavljen u "stanju nepovjerljivog suživota sa svojim susjedima na zapadu", bio punih 15 godina, nakon revolucije 1917. godine, izvan međunarodne zajednice. SAD su priznale SSSR tek 1933. godine. Rukovodstvo SSSR-a je bilo permanentno na oprezu zbog mogućnosti nove međunarodne intervencije, poput one 1919.-1920. godine. Sa nepovjerenjem i podozrenjem se gledalo na stvaranje sistema saveza u Evropi nakon završetka Prvog svjetskog rata pod francuskim vođstvom. To je i bila neka vrsta *kordon sanitare* pod rukovodstvom zapadnih sila uperenog protiv Sovjetskog Saveza. Mala Antanta, primjerice, formalno uspostavljena 1921. godine, predstavljala je savez Kraljevine SHS, Čehoslovačke i Rumunije, koji je imao za cilj stvaranje saveza država protiv aspiracija Austrije i Mađarske u srednjoj Evropi i bugarskih pretenzija na Balkanu. Mala Antanta je trebala biti i neka vrsta sanitarnog koridora protiv širenja boljševizma u Srednjoj Evropi. Nakon Lenjina, ovakva nezavidna pozicija uticala je na Staljina da se posluži metodama tajne diplomatije, pokušavajući da razbije blok zapadnih država.¹ Ruska imperijalna politika je Balkan tretirala kao region od velikog značaja za bezbjednost i stabilnost svojih južnih i jugozapadnih granica. Interesi Rusije na Balkanu, često nazvanim "tradicionalnim dvorištem ruske politike", po logici velikih država da ne mijenjaju svoje spoljnopolitičke ciljeve, bez obzira na poredak, ostali su isti i u sovjetskom razdoblju.²

U međuratnom periodu "Pravda", moskovski dnevni list, kao nesumnjivo najuticajnije partijsko ali u biti i državno glasilo u Sovjetskom Savezu, posvećivala je na svojim stranicama, imajući u vidu njenu konceptijsku ambicioznost, dosta pažnje političkom stanju u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. "Pravda" je od početka ovu državu isključivo nazivala Jugoslavijom iako je to

¹ V. Dedijer, *Svedočanstva o Drugom svetskom ratu*, Beograd 1980, 70. Također vidi: V. Vinaver, *Komunistička partija Jugoslavije i Mala Antanta*, Istorijski časopis, br. 18, Beograd 1971, 521-550.

² Upor. J. Kurjak, *Rusija na Balkanu*, Helsinške sveske, br. 3, Beograd 2000, 11; L. Perović, *Na tragu srpske liberalne tradicije: Ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka*, u: M. Nikezić, *Srpska krhka vertikala*, Beograd 2003, 13.

njeno ime postalo zvanično tek nakon zavođenja vojne diktature 1929. godine. Vijesti o Jugoslaviji su u međuratnom periodu bile česte, mada sadržajno oskudne i neujednačene, sa nerijetkim, bombastičnim naslovima. One su mahom bile bazirane na brižljivo probranim informacijama stranih agencija, novinskih glasila i radio stanica, te vijestima koje su, sa evidentnim zakašnjenjem pristizale iz Jugoslavije, mahom preko ilegalnih komunističkih kanala.³ Pri tome su često korišćeni pogrešni nazivi pojedinih gradova i regija, ili su upotrebljavani i različiti nazivi (Zagreb - Agram i slično). Griješilo se i pri navođenju pojedinih imena i prezimena. Bile su plasirane i informacije koje su bile pogrešne i nepotpune, senzacionalistički intonirane, pa i dijelom deformirane i neistinite, ali ne i potom demantirane, niti je bilo nužnog redakcijskog objašnjenja. "Правда" je pri svom izvještavanju istrajavala i dosljedno zastupala zvaničan državni kurs SSSR-a, nastupajući kao jedan od njegovih agresivnih glasnogovornika, centralni segment državno-partijskog i propagandnog aparata. Dominirale su informacije mahom iz sfere političkih zbivanja, propuštene kroz cenzorsko rešetko, dok su druge poput ekonomskih, kulturnih ili sportskih bile marginalizirane.

Svaka masovna proizvodnja, naročito svaka intelektualna proizvodnja – namijenjena masi mora sniziti standarde. Zvanične filozofije totalitarnih režima jednodušno proglašavaju da pojam objektivne istine, jedne za sve, nema nikakvog smisla; da kriterijum "istine" nije njeno univerzalno važenje, već njeno slaganje sa duhom rase, nacije ili klase, njena korist za rasu, naciju ili društvo.⁴ Najveće zlo totalitarnog sistema Česlav Miloš je vidio u "zarobljavanju umova", u snažnom ideološkom pritisku koje su vršile staljinističke vlasti da bi stvorile "novog čovjeka".⁵ U SSSR-u se veliki značaj pridavao tzv. partijskoj propagandi. Ona obuhvata usmeno i pismeno rasprostiranje ideja marksizma i lenjinizma, politike Komunističke partije. Bila je neodvojivi dio rada i drugih komunističkih i radničkih partija u idejno-političkom djelovanju.⁶ U doba Staljina propagandi je bila svojstvena cenzura, centralizirano upravljanje sredstvima javnog informiranja, instrumentalizacija vijesti, ponavljanje dogmi i parola. Staljin je shvatao štampu kao kolektivnog organizatora u rukama Partije, odnosno kao transmisaoni kaiš "između partije i radničke klase".⁷ Đerđ Konard je cenzore u ko-

³ Upor. S. Bandžović, *Propagandni rat sovjetskih listova "Pravde" i "Izvestije" protiv Jugoslavije (1948-1953)*, Godišnjak Društva istoričara BiH, god. XL-XLI, Sarajevo 1990, 183-191; Isti, *Pisanje sovjetske "Pravde" o Jugoslaviji (1919-1941)*, Mak, br. 29-30, Novi Pazar 2000, 120-131.

⁴ Opšir. A. Koare, *Razmišljanja o laži*, Beograd 2004.

⁵ Opšir. Č. Miloš, *Zarobljeni um*, Beograd 1985.

⁶ R. Milašinović, *Upotreba propagande u strategiji države*, Srpski književni glasnik, br. 1-2, Beograd 1995, 127.

⁷ J. V. Staljin, *Štampa kao kolektivni organizator*, izd. CK KP Srbije, Beograd 1947, 7.

munizmu nazvao "kerberima retorike". "Novogovor" se razlikovao od većine ostalih jezika (Dž. Orvel) upravo po tome što mu se vokabular svake godine sužavao. Ljudi su počeli "gakati kao patke", disciplinirano ponavljajući partijske dogme. Javljala se ravnodušnost prema istini koju moć sa sobom nosi onda kada je istina suprotna "dobiti i požudi". Svaka vlast je zbog toga sklona da iskoristi koristi i zadovoljstva koje donosi raspolaganje istinom koju svi ljudi odobravaju.⁸ Nije imalo smisla da "nesavršena vlada zahtijeva savršenu štampu".⁹

Prvi svjetski rat je matrica za historiju XX stoljeća, jer su iz njega direktno proizašli događaji i pokreti koji su doveli do tri "tiranije": Lenjin osvaja vlast 1917., Mussolini 1922., a Hitler 1933. doživljava neuspjeh, uspijevajući da deset godina kasnije ipak dođe na vlast. Ova hronologija navodi na pretpostavku o postojanju zajedničkih strasti koje su aktivirali ovi, do tada, neviđeni režimi. Oni su političku mobilizaciju bivših vojnika pretvorili u pokretačku polugu apsolutne dominacije jedne jedine partije.¹⁰ Diktatura boljševičke partije bila je proklamirana bez ikakvog zazora: "Da, diktatura jedne partije! Mi stojimo na toj platformi i ne možemo da sidemo, jer je to ona partija koja je izvojevala položaj avangarde cjelokupnog fabričko-zavodskog i industrijskog proleterijata" - otvoreno je poručivao Lenjin na jednom skupu 1919. godine.¹¹ On se na XI Kongresu RKP(b) pohvalio da je nova vlast svoje predstave o zakonitosti odmah pružila radnicima i seljacima u obliku dekreta, a u pismu Kurskom objavio je kraj *corpus iuris romani*, i u zamjenu ponudio "našu revolucionarnu pravnu svijest".¹² Komunistički je, kako kaže francuski historičar Fransoa Fire, imao ambiciju da bude u skladu sa neizbježnim razvojem historijske nužnosti. Zaodnut

⁸ T. Hobs, *Leviatan*, I, Niš 1999, 117.

⁹ K. Marks, *Birokratija i javnost*, Beograd 1965, 86.

¹⁰ F. Fire, *Prošlost jedne iluzije: Komunistički u dvadesetom veku*, Beograd 1996, 203. B. Mussolini je pisao: "I ako sloboda treba da bude atribut stvarnog čoveka, a ne apstraktne lutke na koju je mislio liberalistički individualizam, fašizam je za slobodu. On je za onu jedinu slobodu, koja može biti ozbiljna stvar, slobodu države i pojedinca u njoj" - prema: B. Mussolini, *O korporativnoj državi*, Beograd 1937, 57.

¹¹ R. Danilović, *Upotreba neprijatelja*, Valjevo 1993, 25. U knjizi *Crveni teror u Rusiji* (Berlin 1924.), ruski historičar i socijalista Sergej Melgunov, citirao je Lacisa, jednog od prvih rukovodilaca "Čeke" (sovjetske političke policije) koji je 1. novembra 1918. dao sljedeću direktivu: "Mi ne vodimo rat ni protiv koga posebno. Mi istrebljujemo buržoaziju kao klasu. Ne tražite u istrazi dokumente i dokaze o tome šta je optuženi počinio, delima ili rečima, protiv sovjetske vlasti. Prvo pitanje koje treba sebi da postavite je kojoj klasi on pripada, kakvo mu je poreklo, vaspitanje, obrazovanje, zanimanje"- cit. prema: "Naša borba", Beograd 6. januar 1998.

¹² S. Beljanski, *Hronika uzaludnog otpora*, Beograd 2003, 95.

u naučni karakter, komunistički eksperiment u Rusiji, imao je korijen u eshatologiji. Bio je "više jedno psihološko ulaganje koje se može porediti sa ulaganjem u neko religijsko verovanje, iako mu je predmet bio istorijski".¹³ Širenju ideja marksizma su nesumnjivo doprinosili i neki njegovi sadržaji vezani za viziju beskonfliktnog društva. U haosu, ratu, i bijedi aktuelnija su učenja o konačnom spasenju i oslobođenju od onih koja teže usavršavanju postojećeg. Realni društveni konflikti su direktno ili indirektno uticali na širenje revolucionarne epohalne svijesti.¹⁴ Suština boljševizma nije bila u proklamiranim idealima, već u praksi.¹⁵ Sistem u SSSR-u, smatra Saharov, nije počivao samo na represiji, već je bio "prilagođen narodu". Autokratska, carska Rusija bila je zemlja okasnijelih društvenih i političkih reformi. Na sve zahtjeve imala je samo jedan, brutalan odgovor: širok dijapazon represije. U ambijentu nasilja radalo se nasilje. Ideje careubistva, planirane revolucije, političkog i socijalnog inženjeringa, bile su starije od pojave *boljševika*, *lenjinizma* i *staljinizma*. Nensi Adler je staljinizam zato definirala kao "susretište čovjeka i sistema, koje ne samo da ga je nadživjelo, već mu je i prethodilo". Čitavo sovjetsko razdoblje bilo je obilježeno terorom i represijom: dvadesetih godina obračunom sa stvarnim i potencijalnim protivnicima sistema; tridesetih sa protivnicima kolektivizacije, osumnjičenima za ubistvo Kirova, sa vrhovima komunističke elite (partijske, državne, vojne); četrdesetih sa čitavim narodima; pedesete su započele optužbom grupe ljekara jevrejskog porijekla za zavjeru protiv Staljina. Kontinuirana represija bila je u logici sistema.¹⁶ Demokratija je, napisao je Ištvan Bibo, odsustvo straha.

Versajskim mirovnim ugovorima Evropi nije bio otvoren put u zajedničku historiju. "Pravda" je već 10. januara 1919. upoznala svoje čitaoce sa stvaranjem Kraljevine SHS. List će bilježiti i vijesti o prisajedinjenju pojedinih krajeva ovoj novouspostavljenoj državi.¹⁷ Ona je bila stub francuske politike na Balkanu, na što će "Pravda"

¹³ Kao čeda rata, boljševizam i fašizam dobili su od njega elementarni sadržaj. Prenose u politiku obuku koju su stekli u rovovima: naviknutost na nasilje, jednostavnost ekstremnih strasti, potčinjavanje pojedinca kolektivu, i konačno, gorčinu zbog nepotrebnih žrtvovanja ili koja su iznevjerila nade. Ta osjećanja najbolju podlogu nalaze upravo u onim zemljama koje su pobijeđene na bojnopolju ili isfrustrirane nepovoljnim mirovnim pregovorima. Opšir. F. Fire, *Prošlost jedne iluzije: Komunizam u dvadesetom veku*, 9-10.

¹⁴ T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd 2002, 246.

¹⁵ Opšir. V. Kantor, *Rusija je evropska zemlja*, Beograd 2001.

¹⁶ Prema: L. Perović, *Jedna monumentalna knjiga*, "Helsinška povelja", br. 81-82, Beograd mart-april 2005, 53; opšir. N. Adler, *Preživjeli iz Gulaga – s one strane sovjetskog sistema*, Beograd 2005.

¹⁷ "Pravda", 12. maj; 22. avgust 1919.

često podsjećati. Francuska je težila, zajedno sa Kraljevinom SHS, da spriječi revitaliziranje snaga bivših protivnika i očuva nepovredivost mirovnih ugovora.¹⁸ "Правда" je, shodno državno-partijskoj politici, zauzela kritičan stav prema ovoj državi i njenom kralju. Razlozi su neosporno bili političke naravi. Evropske sile su vjerovale da će Kraljevina SHS predstavljati bedem nadiranju boljševizma prema jugoistoku Evrope.¹⁹ Na osnivačkom kongresu Kominterne u martu 1919. biće usvojen stav da su pobjedničke imperijalne sile otvoreno pogazile načelo prava naroda na samoopredjeljenje, pa su tako i "Jugoslavenska država i Čehoslovačka republika stvorene primjenom oružane sile". Na ovaj način će Kominterna godinama tumačiti razloge nastanka jugoslavenske državne zajednice.²⁰ Zadatak Kominterne, prema njenom statutu, bio je "organiziranje zajedničkih akcija proletera raznih zemalja koje teže jednom cilju – obaranju kapitalizma, uspostavljanju diktature proleterijata i međunarodne sovjetske republike radi potpunog ukidanja klasa i ostvarenja socijalizma – prvog stadija komunističkog društva". Prema ideologiji Kominterne "vrhovnog štaba svjetske revolucije", granice država nastalih na ruševinama Austro-Ugarske, biće definitivno utvrđene kada ih postavi sovjetska vlast, odnosno, nakon pobjede revolucije.²¹ Izvršni komitet Kominterne, kojim su dominirali Lenjin i boljševičko rukovodstvo, u stvaranju Kraljevine SHS vidjeli su tek obično teritorijalno proširenje nakon "imperijalističkog rata". Jedna od zemalja pobjednica (Srbija) pripojila je neke od teritorija poražene zemlje (Austro-Ugarska). Kominterna je vojnu i političku elitu Srbije tretirala kao osvajačku i hegemonističku. Nova država je smatrana proizvoljnim spojem različitih balkanskih regiona, koje je na okupu držala samo sila Srbije.²² Stvaranjem Kraljevine SHS, riješen je "srpski problem", kako je on bio definiran tokom najvećeg dijela XIX stoljeća, a to je da gotovo svi Srbi budu ujedinjeni u jednoj državi. Srbima je trebalo izvjesno vrijeme da shvate da su svoj stari nacionalni problem zamijenili novim, a to je bio problem njihovog odnosa, kao Srba, prema višenacionalnoj državi u kojoj su oni činili najveću etničku zajednicu, ali ne i većinu stanovništva.²³

¹⁸ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, knj. 1, Beograd 1988, 35.

¹⁹ S. Čekić, *Revolucionarni rad KPJ u vojsci Kraljevine Jugoslavije*, Sarajevo 2003, 125.

²⁰ G. Vlajčić, *Revolucija i nacije*, Zagreb 1978, 23.

²¹ B. Gligorijević, *Kominterna prema jugoslovenskoj državnoj zajednici*, u: *Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine*, Beograd 1989, 324.

²² A. Đilas, *Osporavana zemlja*, Beograd 1990, 87-88.

²³ Upor. O. Milosavljević, *Jugoslovenstvo, velikodržavlje i demokratija*, Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1996, 176-177; S. Helfant Budding, *Srpski nacionalizam u dvadesetom veku*, u: *Milošević vs Jugoslavija*, knj. I, Beograd 2004, 51.

Ideje komunizma stigle su u Jugoslaviju u vidi sovjetske formule.²⁴ Rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji je za Komunističku partiju Jugoslavije bilo dugo vremena problematično i složeno pitanje. Ona je poslušno istrajavala na kursu Kominterne.²⁵ Bila je to partija revolucionarne akcije što je odredilo njen program, metode u djelovanju, članstvo, organizaciju preko koje je realizirala svoje ideje i širila uticaj. Ekstremne situacije, kao što su ilegalnost, represija i rat, bile su upravo ono za šta su komunističke organizacije "*profesionalnih revolucionara*", koje su proizvodile disciplinovane i samopožrtvovane kadrove, bile i stvorene, uz dominiranje dvije oso-

²⁴ Ta formula je bila u genezi srpske ljevice. Za svoju ključnu ideju, ideju neponavljanja zapadnoevropskog puta, ona najviše duguje ruskom socijalizmu. Vladimir Gaćinović, jedan od ideologa "*Mlade Bosne*" u svom spisu *Sarajevski atentat* koji je 1915. napisao za Lava Trockog, kaže: "Vi, Rusi, o nama znate malo, mnogo manje nego mi o vama. U tome nema ničeg čudnovatog. Vaša je zemlja velika. Imate velike zadatke i vi ste u mnogom otišli daleko napred. Mi smo u smislu društvenog razvića izostali nekoliko desetina godina. I kad biste se zagledali na stranice naše srpsko-hrvatske inteligencije, vi biste tamo našli mnoge crte vašeg sopstvenog pokreta, kakav je on bio u šezdesetim godinama prošlog stoljeća. A mi poznajemo vašu idejnu istoriju i volimo je, mi je u mnogom na sebi stvaramo. Černiševskog, Hercena, Lavrova i Bakunjinu mi ubrajamo u naše najbolje učitelje. Mi smo, ako hoćete, vaša idejna kolonija. A kolonija svagda zaostaje za metropolom". To se nastavilo preko komunističke, sa boljševicima, sa Lenjinom i Staljinom - nav. prema: L. Perović, *Srpski liberali 70-ih godina XX veka*, u: *Dijalog povjesničara-istoričara*, 8, Zagreb 2004, 59-60.

²⁵ F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb 1968, 498. Na Prvom kongresu KPJ bila je prihvaćena teza Kominterne da je Kraljevina SHS versajska tvorevina, ocjenjujući da je način ujedinjenja bio promašaj za "*jugoslavenski narod*". Godinu dana kasnije na Drugom kongresu u julu 1920., prihvaćena je ideja Kominterne o formiranju Balkanske federacije sovjetskih republika. U nju je trebala biti uključena "*Sovjetska Republika Jugoslavija*". Na ovom kongresu KPJ zapisano je da će se "*Sovjetska Republika Jugoslavija*" uključiti u "*bratski savez sa svim susjednim narodima radi vaspostavljanja sovjetske federacije balkansko-podunavskih zemalja, koja će biti sastavni dio međunarodne federacije sovjetskih republika*". Po tadašnjim partijskim stavovima u Kraljevini SHS nije bilo nacionalnog pitanja jer je postojala samo jedna nacija koju čine tri plemena, sa tri različita historijska imena i tri vjeroispovijesti. Na Trećoj partijskoj konferenciji prvi put se spominju "*tri jugoslavenske nacije*". Na IV Kongresu KPJ 1928. prihvaćena je teza Kominterne o razbijanju Jugoslavije i formiranju nacionalnih država kao načinu državno-pravnog rješavanja nacionalnog pitanja. Opšir. D. Lukač, *Jugoslovenski komunisti o zajedničkoj državi naroda Jugoslavije između dva svjetska rata*, u: *Stvaranje jugoslovenske države 1918*, Beograd 1983, 372-373; B. Gligorić, *Kominternu prema jugoslovenskoj državnoj zajednici*, u: *Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine*, Beograd 1989; K. Nikolić, *Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije: doktrina i praksa 1919-1945*, Istorija 20. veka, br. 2, Beograd 1998.

bine: internacionalizma i uvjerenja sa kojima su poistovećivali svoje životne ideale.²⁶ U Kraljevini SHS politička scena je bila podijeljena na dva fronta. Na jednoj strani su bile građanske, a na drugoj radničke i komunističke stranke. Na isti način je bila podijeljena i štampa. Ovakvu podjelu uveli su komunisti, vodeći ideološki rat protiv buržoazije. Rezolucija "Organizacija partijske štampe" Prvog kongresa KPJ o štampi 1919. počinjala je rečenicom: "Zadatak partijske štampe je da bude sredstvo radničke klase u njenoj oslobodilačkoj borbi na političkom i ekonomskom polju". Ova rezolucija je važila za sve vrijeme legalnog djelovanja KPJ, a docnije je bila osnova gotovo za sva dokumenta o komunističkoj štampi. Komunistička štampa je bila, bez obzira na svoj legalan status, pod pritiskom vlasti 1919.-1920. godine.²⁷ Svoje ideje KPJ je polovinom 1920. propagirala na stranicama 18 komunističkih listova koji su izlazili u 740.000 primjeraka mjesečno. Do kraja te godine bilo je pokrenuto još 38 partijskih ili skojevskih listova, kao i 14 sindikalnih.²⁸ Prema smjernicama Kominterne o štampi iz 1921. godine "Komunističke novine moraju se brinuti prije svega o interesima ugnjetenih radnika u klasnoj borbi. One treba da budu naš najbolji propagator i agitator, rukovodeći propagandist proleterske revolucije". Sve komunističke partije učla-njene u Kominternu izdavale su svoje legalne ili ilegalne listove i dobijale direktive, a mnoge i pomoć iz Moskve.²⁹

"Правда" u prvoj polovini 1919. daje prostor za niz afirmativnih tekstova o socijalizmu u Srbiji, ulozi srpskog proleterijata u Prvom svjetskom ratu.³⁰ Iste godine ona je donijela i više članaka o sukobu vojske protiv pobunjenika u Crnoj Gori i Makedoniji.³¹ "Zelenaši" – pristalice federativnog uređenja države ili samostalnosti Crne Gore, u januaru 1919. pobunili su se protiv ujedinjenja Srbije i Crne Gore, kao i zbog samovolje policije i progona kojima su bili izloženi. Režim je, primjenom represivnih mjera, bezobzorno gušio ovaj pobunjenički pokret. U nadi da će, nakon pobjede revolucije u Rusiji, i uspostavljanja SSSR-a, doći do nezaustavljivih, lančanih revolucija

²⁶ E. Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd 2002, 130.

²⁷ Tako je ministar unutrašnjih djela 1919. telegrafski upozoravao vlasti u Sarajevu kako je primjetio da u listu "Glas slobode" cenzura propušta slavljenje i popularisanje boljševizma i njegovih predstavnika u Rusiji: "Nastojte to sprečiti" – prema: N. Babić, *Radnička štampa u Bosni i Hercegovini do 1941. godine kao istorijski izvor*, Prilozi, br. 4, Sarajevo 1968, 637.

²⁸ Š. Tucaković, *Partizanski mediji i propaganda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2003, 36. Većina ovih listova je izlazila veoma kratko. Gasili su se zbog nedostatka sredstava ili pritiska vlasti.

²⁹ M. Bjelica, *Srpski ratovi rečima 1844-2000.*, Beograd 2003, 43.

³⁰ "Правда", 24. maj; 3. jul 1919.

³¹ "Правда", 21. jun. i 24. jun 1919.

diljem Evrope, novinari "Правде" prema prihvaćenoj partijskoj i državnoj doktrini o "izvozu revolucije", sa pažnjom prate socijalne nemire, preambiciozno ih tretirajući kao početak svjetskog revolucionarnog pokreta. Uvjeren da predstoji sveopšta, svjetska revolucija, sam Lenjin se još krajem 1918. zanosio da se buržoazije država nastalih nakon raspada Austro-Ugarske neće održati na vlasti. Za njega je stvaranje ovih država bila samo "kratka, prolazna pojava", pošto "radnička revolucija kuca na vrata".³² On je sanjao o tome da se proširi požar revolucija na cijeli svijet. Smatrao je da se boljševička vlast neće održati i razvijati ukoliko je ne budu štatile i druge, još šire revolucije.³³ Lenjin je bio upravo taj koji je izumio pojam "narodi koji stupaju na pozornicu historije". Njegova presudna inovacija bila je ta što je moralni zakon relativizirao, da bi ga podredio zahtjevima historije, a u krajnjoj liniji zahtjevima svoje partije.³⁴ Po M. Đilas, Lenjinova antinomična ideja je u klici bila amoralna - sredstva je opravdavala ciljem, odnosno proglašavajući moralnim sve ono što koristi "proleterijatu".³⁵ Borba protiv kapitalističkog društva bila je shvaćena i primijenjena kao zatiranje ljudi koji su nosioci ideja tog društva. Nasilje je činilo sastavni dio iskustva, društvene i mentalne stvarnosti.³⁶

Uz naslov "Neka živi sljedeća" 26. jula 1919. u "Правди" je išao tekst o "izbijanju revolucije" u Hrvatskoj i Sloveniji. U Zagorju, Srijemu, Vojvodini, Slavoniji, došlo je do stihijskog pokreta seljaka, mahom povratnika iz ruskog zarobljeništva koji su palili kuće veleposjednika i ubijali ih. Vlasti su oštrim mjerama ugušile pobune tzv. "Zelenog kadra" i seljačke sirotinje. Već 2. avgusta iste godine "Правда" piše o proglašenju hrvatske republike, kao i diktaturi proleterijata po hrvatskim gradovima, uspostavljanju nove, sovjetske vlasti. U članku od 5. septembra 1920. "Правда", će navesti da je Drugi balkanski rat bio bratoubilački i da nakon pobjede revolucije treba stvarati Balkansku socijalističku federaciju sovjetskih republika. Ona će potom podvući da ustanak u Jugoslaviji protiv srpskog velikodržavlja ima nesumnjivo boljševički karakter. Zbivanja u Hrvatskoj zaokupljaju znatnu pozornost, pa "Правда" prenosi vijesti o seljačkom ustanku, o zavođenju opsadnog stanja.³⁷ U Hrvatskoj je

³² B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 102.

³³ S. Courtois-N. Werth-J. Panné-A. Paczkowski-K. Bartosek-J. Margolin, *Crna knjiga komunizma*, Sarajevo 1999, 283.

³⁴ E. Karer D'Ankos, *Ruska nesreća*, Novi Sad 1992, 319.

³⁵ M. Đilas, *Tamnica i ideja*, Beograd 1989, 56.

³⁶ R. Danilović, *Upotreba neprijatelja*, 24; S. Courtois-N. Werth-J. Panné-A. Paczkowski-K. Bartosek-J. Margolin, *Crna knjiga komunizma*, 410.

³⁷ "Правда", 9. oktobar; 5. novembar 1920. Također se notiraju i brojne aktivnosti jugoslavenskih komunista u SSSR-u: "Правда", 31. oktobar 1920.

došlo do pobune seljaka zbog žigosanja stoke, koje je sprovodila vojska na teritoriji čitave države. Seljaci su se plašili oduzimanja stoke za potrebe vojske. Pobuna je izbila u Velikom Grđevcu u septembru 1920. i proširila se i na druge krajeve u Hrvatskoj. Pobuna seljaka je brutalno ugušena. Uspjesi KPJ na opštinskim izborima u Hrvatskoj, zatim i u Srbiji i Makedoniji, naročito rezultati koje je ova partija ostvarila na izborima 28. novembra 1920. kada je osvojila 58 poslaničkih mandata govorili su u prilog narastanju komunističkih ideja u novoj državi.³⁸ Prvih pet poratnih godina u historiji komunizma u Jugoslaviji čine krupni usponi i oštri obrti.³⁹ Ideja o federalizaciji Balkana, koja je propagirana iz Moskve, nije bila sasvim nova. Početkom XX stoljeća nju su aktivno podržavale neke socijal-demokratske stranke internacionalnog usmjerenja u zemljama regiona.⁴⁰

Dimenzionirajući socijalne nemire kao nesumnjivi početak velike revolucije, "Правда", piše i o zbivanjima u Crnoj Gori, procjenjujući da je i tu došlo do revolucionarnog pokreta, te da je "srpska vlada" poslala osam vojnih ekspedicija za ugušivanje ustanka, optužujući ih za počinjena nedjela.⁴¹ Ona 1. maja 1920. daje informaciju o progonu svih stranaca iz Beograda koji se bave komunizmom. Već polovinom jula 1920. počinju se donositi vijesti o djelovanju KP Jugoslavije. Prve vijesti svjedoče o masovnim, kontinuiranim progonima komunista, hapšenjima njihovih čelnika i zabrani rada komunističkih štamparija.⁴² Na stranicama "Правде" svoje mjesto nalaze i kratki članci o aktivnostima jugoslavenskih komunista u SSSR-u.⁴³ Ona lansira i vijest, dobijenu posredno iz njemačkih izvora, da je Stjepan Radić, hrvatski politički lider, proglasio sovjetsku republiku i da je njegov cilj hrvatsko-slovenačko-bugarska republika, da se on bori protiv dinastije Karađorđevića, kao nosioca "srpsko-jugoslavenske vojne diktature".⁴⁴ "Правда" tako, pored ostalog, donosi da se u Sarajevu formira garda za borbu protiv komunista.⁴⁵ Oštri sukobi režima sa komunistima, atentati na pojedine državne funkcionere, kao i ograđivanje KPJ od tih napada, biće dalje

³⁸ M. Nikolić, *KPJ od Obznane do osnivanja Nezavisne radničke partije Jugoslavije*, Beograd 1979, 18-19.

³⁹ I. Ванас, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1995, 269.

⁴⁰ А. А. Улунян, *Коминтерн и геополитика: балканский рубеж 1919-1938*, Москва 1997, 30-31.

⁴¹ "Правда", 27. januar 1920.

⁴² "Правда", 15. jul 1920.

⁴³ "Правда", 31. oktobar 1920.

⁴⁴ "Правда", 24. decembar 1920.

⁴⁵ "Правда", 19. januar 1921.

praćeni i notirani u ovom listu.⁴⁶ Vlada Milenka Vesnića je u noći između 29. i 30. decembra 1920. godine, pod izgovorom, da KPJ priprema prevrat, objavila uredbu tzv. "Obznanu", kojom je zabranjena komunistička propaganda, obustavljen rad komunističkih organizacija i zabranjena njihova štampa. Ova mjera je pravdana razlozima zaštite slobode javne riječi.⁴⁷ Najoštrija odredba Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, donijetog pod psihološkim pritiskom u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS 2. avgusta 1921., bila je ona kojom se zabranjuje aktivnost KPJ kao političke organizacije, odnosno vršenje svaka javne službe. Tom odredbom komunistički poslanici su bili isključeni iz Narodne skupštine, kao i komunistički predstavnici u lokalnim organima vlasti i uopšte iz javnih službi.⁴⁸ "Pravda" već 7. avgusta 1921. konstatira postojanje "bijelog terora" u Jugoslaviji. U zemlji je nastala prava hajka na komuniste i njihovu štampu. Uz brojna hapšenja, ugušeni su svi partijski listovi, a KPJ je bila prisiljena da pređe u ilegalnost. Velike probleme su imale i druge opozicione stranke. U Hrvatskoj je faktički provizorij trajao punih sedam godina (1918.-1925). U ovom razdoblju ni predstavnik jugoslavenske države, regent i kralj Aleksandar I, ni najugledniji predstavnici srpskog naroda, Nikola Pašić i Svetozar Pribićević, nijednom se nisu sreli niti razgovarali sa Stjepanom Radićem, liderom Hrvatske republikanske seljačke stranke. Radić je odbijao da prizna novu državu i njeno uređenje.⁴⁹ On će putovati po Evropi, nastojeći da moćne evropske države utiču na vladu u Beogradu u nastojanju da se riješi "hrvatsko pitanje". Na tom putu, išao

⁴⁶ "Pravda", 2. juli; 10. avgust, 14. oktobar 1921.

⁴⁷ "Zabraniće se sve štampane stvari kojima se umanjuje značaj ovih mera naređenih za održanje slobode, reda i svojine. Po sebi se razume da ostaje netaknuta sloboda javne reči i pisanja, ako se njima ne vređa država i ne izaziva javna demoralizacija" – glasilo je drugi član "Obznane" – opšir. M. Bjelica, *Srpski ratovi rečima 1844-2000.*, 43.

⁴⁸ Po prvom članu ovog zakona "kao zločinstvo u smislu kaznenog Zakonika smatra" se i "pisanje, izdavanje, štampanje, rasturanje: knjiga, novina, plakata ili objava... ovo važi i za svaku pisanu ili usmenu komunističku ili anarhističku propagandu ili ubjeđenje drugih da treba promijeniti politički ili ekonomski poredak u državi", a u drugom članu se o sankcijama kaže: "Ko učini ma koje od krivičnih djela u članu 1. ovog zakona, kazniće se smrću ili robijom do 20 godina" – vidi: *Zbornik zakona i naredaba: Godina 1921*, Sarajevo 1922, 271-272; B. Gligorijević, *Parlament i politički odnosi u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979, 300.

⁴⁹ Pokušaj rješavanja ustavne krize sporazumom Federalističkog bloka, u kojem su sa HRSS bile Slovenska ljudska stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija, sa Narodnom radikalnom strankom u aprilu 1923. ("Markov protokol"), onemogućio je kralj Aleksandar I, uz podršku predsjednika vlade Nikole Pašića, zbog činjenice da se novostvorena država trebala dekomponirati po principu "istorijskih zemalja". Opšir. Đ. Stanković, *Istorijski stereotipi i naučno znanje*, Beograd 2004, 65.

je i u Moskvu tražeći podršku za svoje ideje. Prilikom boravka u Moskvi pristupio je sa svojom strankom Međunarodnoj seljačkoj internacionali, osnovanoj 1923. sa zadatkom okupljanja seljaka i vođenja borbe, zajedno sa radnicima, pod parolom: "Seljaci i radnici svih zemalja, ujedinite se". Po povratku iz Moskve bio je uhapšen pod optužbom za veze, preko Međunarodne seljačke internacionale, sa komunistima i Kominternom.

"Правда" je bila veoma kritički nastrojena i prema vladajućoj srpskoj garnituri. Nikolu Pašića, lidera radikala i predsjednika vlade, okarakterizirala je kao najvećeg reakcionara.⁵⁰ Uz izvješća o progonima komunista, brutalnom gušenju radničkih štrajkova i pobunama seljaka, sugerirano je da isključivo rješenje predstavlja stvaranje "*balkanske socijalističke republike*" - put koji vodi ispravljanju nepravde.⁵¹ Već 1923. ona će, u kratkom pregledu stanja u Jugoslaviji, kazati da se uporno zabranjuju opozicione partije, hapse hrvatski poslanici, kao i da postoji mogućnosti da Bugarska, zbog neizvršavanja jugoslavenskih obaveza, zauzme neke njene dijelove.⁵² Vlada u Beogradu je u julu 1924. zabranila i rad Nezavisnih sindikata. Oni su prethodno bili legalna forma djelovanja KPJ.

"Правда" je pomno pratila dolazak i tretman velikog broja "*bjelogardejaca*" u Jugoslaviji, videći u njima potencijalnu opasnost po Sovjetski Savez. U Jugoslaviji je svoje utočište našlo oko 70.000 ruskih emigranata.⁵³ "Правда" 1923. ukazuje da je dio izbjegle armije carskog generala Vrangela razmješten blizu jugoslavenske granice, dio na izgradnji puta Niš-Prahovo i Čačak-Užice, kao i da na Topčideru, u maloj kasarni, djeluje bjelogardejska vojna organizacija, za koju sredstva osiguravaju Velika Britanija i Amerika.⁵⁴ Beogradska "Slobodna reč", list prokomunističke orijentacije,

⁵⁰ "Правда", 11. februar i 24. novembar 1923. Dr. L. Perović konstatira da je Srbija u XX stoljeću imala, u suštini dvije političke generacije: radikale i komuniste. I jedni i drugi bili su socijalni i nacionalni revolucionari, mada su se u formama rješenja socijalnog i nacionalnog pitanja razlikovali. I jedni i drugi su hapšeni; odlazili su u emigraciju; stvorili su snažne političke stranke koje su trajale toliko dugo koliko i njihovi višedecenijski lideri, dizali su bune i revolucije, vodili ratove; došli na vlast i decenijama vladali. O tome: L. Perović, *Na tragu srpske liberalne tradicije: Ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka*, 53-54.

⁵¹ "Правда", 20. maj 1922.

⁵² "Правда", 5. januar 1923.

⁵³ B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992, 39. Među bjelogardejcima je, pored oficira, bilo i inženjera, ljekara, profesora, kao i drugih visokoobrazovanih lica. U Sremskim Karlovcima su imali štab ruskih jedinica, rusku gimnaziju, Djevojački institut.

⁵⁴ "Правда", 10. avgust 1923.

napadao je jugoslavensku vladu zbog prijema oko 15.000 vojnika propale ruske carističke armije: "Ti su vojnici i njihovi oficiri primljeni u vojsku i žandarmeriju države Jugoslavije. Oni su do sada više puta učestvovali u vojnim operacijama u Južnoj Srbiji".⁵⁵ Po Dalmaciji su ruske carističke misije 1919. vršile panslavističku pravoslavnu propagandu.⁵⁶ Tokom dvadesetih i tridesetih godina XX stoljeća rusku emigrantsku misao karakterizirala je ideja evroazijstva - da je Rusija, kao zemlja koja nije ni u Evropi ni u Aziji, već je, zapravo, sama po sebi Evroazija, samodovoljna cjelina koja sintetizira obilježja Evrope i Azije. Težnja o samobitnosti Rusije je centralna ideja svih evroazijaca. Mada ideološki nisu prihvatili boljševizam, emigrantski intelektualci, zagovornici evroazijskog pokreta koji je trajao sve do početka Drugog svjetskog rata, u boljševizmu su uočavali početak "nove epohe svetsko-istorijskog razvitka" koji će očuvati cjelovitost Rusije kao jake evroazijske države. Boljševici su, prema njihovim riječima bili "nesvjesna oruđa i aktivni nosioci lukavog duha istorije".⁵⁷

Na Petom kongresu Kominterne 1924. pred jugoslavenske komuniste je postavljen zadatak da se "opšta parola prava naroda na samoopredeljenje, koju ističe KPJ, mora izraziti u formi izdvajanja Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije i stvaranja od njih nezavisnih republika".⁵⁸ Sa stanovitim zanimanjem "Pravda" je pratila i komentirala nastavak novih, učestalih progona i hapšenja jugoslavenskih komunista i sindikalnih vođa.⁵⁹ Tim povodom podvlači, pozivajući se na hrvatsku opozicionu štampu, da jugoslavenske vlasti progonima i masovnim hapšenjima komunističkih i sindikalnih lidera nastoje sebi stvoriti dobre pozicije u pregovorima sa SAD oko dobijanja ekonomske pomoći.⁶⁰ Ona je, povremeno, uz tekstove o progonu komunista u Jugoslaviji i "zvjerstvima policije", objavljivala fotografije pojedinih političkih zatvorenika.⁶¹

U tekstu M. Tanina pod naslovom "Nemiri na Balkanu" od 23. marta 1927. stoji da Jugoslavija priprema zavjeru protiv albanskog kralja Ahmeda Zogua. Italijansko-jugoslavenskim odnosima "Pravda" će dati značajan prostor, akcentirajući da je udar

⁵⁵ M. Nikolić, *KPJ od Obznane do osnivanja Nezavisne radničke partije Jugoslavije*, 205.

⁵⁶ I. Pederin, *Hrvatska, Bosna i Hercegovina pod srpskom okupacijom (1918.-1920.)*, Hrvatska misao, br. 18, Sarajevo 2001, 154.

⁵⁷ Opšir. M. Subotić, *Put Rusije: evroazijsko stanovište*, Beograd 2004.

⁵⁸ G. Vlajčić, *Revolucija i nacije*, 87.

⁵⁹ "Pravda", 22. januar 1926. Ona piše o hapšenju Sime Markovića, Koste Novakovića, Sime Miljuša, Simona Timotijevića i drugih aktivista.

⁶⁰ "Pravda", 27. januar 1926.

⁶¹ "Pravda", 5. februar 1926. Tako su objavljene fotografije Sime Markovića, Trifka Keclerovića, Laze Stefanovića i drugih komunističkih funkcionera i aktivista.

na Jugoslaviju istodobno udar na Francusku. Za Balkan je od okončanja Prvog svjetskog rata bilo od velikog značaja ponašanje Italije koja je Balkan smatrala svojim rezervatom. Mada nije dobila austro-ugarsko i rusko nasljedstvo, Italija se uspješno sukobljavala sa francuskim nasljednikom bivših balkanskih gospodara, nastojeći da se nametne kao zaštitnik balkanskog mira.⁶² "Правда", između ostalog, daje i vijesti o italijanskim pripremama za napad na Jugoslaviju i prijetećem koncentriranju italijanskih trupa na jugoslavenskim granicama.⁶³ Odnosi između Italije i Jugoslavije biće redovno praćeni.

Formiranje nove, koalicione vlade Velje Vukićevića, političara koga je Dragoljub Jovanović nazvao "*nekom vrstom dvorske budale*", postavljene kraljevim ukazom od 17. aprila 1927. godine, "Правда" će popratiti opaskom da se radi o kabinetu sa velikosrpskim karakterom.⁶⁴ Ističu se, dalje te godine, i tekstovi o štrajku glađu u sremskomitrovačkom zatvoru, hapšenju 60 lica u Beogradu koji su potom zatvoreni u Glavnjaču, zatvoru za koga *Pravda* ustvrđuje da je iz "*turskog doba*", te da su u njemu uvjeti veoma loši, pa zato komunisti štrajkuju glađu.⁶⁵ Ona, iznosi dalje, da su pohapšeni: Pavle Kovačević, Olga Zdravković, Urošević, Obren Nikolić, Dušan Popović i drugi. Ubrzo je postavljeno i pitanje neizvjesne sudbine Sretena Vujovića, jednog od visokih komunističkih funkcionera. Potom je dat i novi tekst sa objašnjenjem da je živ, ali da se nalazi u zatvoru.⁶⁶ Uslijediće ubrzo vijesti o novim sukobima režima sa opozicijom u zemlji, hapšenjima u Sarajevu.⁶⁷ U septembru 1927. P. Dragáčevac će u "Правди" pisati da je Vidovdanski ustav pretvorio Jugoslaviju u Veliku Srbiju.⁶⁸ Zvanični Beograd će biti markiran kako na spoljno-političkom planu radi po uputama iz Londona, da se i dalje prave problemi u jugoslavenskoj skupštini oko uspostave diplomatskih odnosa sa SSSR-om.⁶⁹ Početkom 1928. "Правда" će objaviti

⁶² V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933-1941*, Beograd 1976, 379.

⁶³ "Правда", 30. mart; 1. april; 6. april; 17. april; 19. april 1927.

⁶⁴ "Правда", 21. april; 14. septembar 1927. Vukićevićeva vlada se održala do kraja februara 1928. godine. Druga Vukićevićeva vlada formirana je u martu a pala u junu iste godine.

⁶⁵ "Правда", 20. april; 11. maj 1927.

⁶⁶ "Правда", 9. avgust; 12. avgust 1927.

⁶⁷ "Правда", 18. avgust 1927. U broju od 29. decembra 1927. govori se o novom štrajku glađu političkih zatvorenika u beogradskom zatvoru, a u broju od 13. januara 1928. o početku novih političkih procesa u Beogradu, Zagrebu, Ogulinu, Subotici, Šibeniku, Dubrovniku, Skoplju. Posebno će biti praćeno suđenje Simi Markoviću i drugovima ("Правда", 14. i 16. februar 1928.).

⁶⁸ "Правда", 14. septembar 1927.

⁶⁹ "Правда", 5. januar 1928.

članak o početku brojnih političkih procesa širom Jugoslavije.⁷⁰ U drugoj polovini 1928. Kominternu je, kao i KPJ, među ugrožene nacije u Jugoslaviji, priznala crnogorsku i makedonsku, "što je bio veliki korak naprijed u sagledavanju kompleksa vezanih za jugoslavensko nacionalno pitanje". Krvava zbivanja u Narodnoj skupštini u junu iste godine uticat će na Kominternu da se revitalizira prijedlog iz 1924. o rješavanju jugoslavenskog nacionalnog pitanja razbijanjem jugoslavenske državne zajednice. Položaj Sovjetskog Saveza i politička situacija u Jugoslaviji pridonijeli su reaktuelizaciji te teze.⁷¹

U Narodnoj skupštini 20. juna 1928. Puniša Račić, radikalski poslanik, ubio je narodne poslanike Seljačko-demokratske koalicije Pavla Radića, Đuru Basaričeka, a ranio Ivu Pernara, Ivana Grandžu i Stjepana Radića, koji je 8. avgusta preminuo.⁷² Ubistvo i ranjavanje ovih uglednih hrvatskih predstavnika u jugoslavenskoj skupštini "Pravda" je obznanila tekstem pod naslovom "Krvavi događaj u jugoslavenskom parlamentu", uz prateću napomenu o demonstracijama i neredima koje su uslijedile u Zagrebu. Za ubicu Punišu Račića je rečeno da je poznati "srpski fašista i organizator fašističkog saveza".⁷³ Nakon toga uslijedit će kratke vijesti o masovnim protestima u Šibeniku, Splitu, Vinkovcima, Zagrebu "protiv srpske vlade i hegemonije", o zahtjevima za "hrvatskom nezavisnom državom", hapšenjima i ubijanju demonstiranata.⁷⁴ Nisu izostale ni procjene da narasli seljački pokret u Hrvatskoj poprima revolucionarni karakter.⁷⁵

Vijesti o progonu komunista u Jugoslaviji i njihovim stradanjima su, nakon relativnog smirivanja napetosti u Hrvatskoj, bile i ostale dominirajuće. Objavljuju se članci o neutvrđenom broju uhapšenih komunista u Beogradu, hapšenjima 10 bugarskih emigranata u Zagrebu, glasinama iz zvaničnog Beograda o jugoslavenskim emigrantima koji su se navodno iz Sovjetskog Saveza vratili u Jugoslaviju radi organiziranja serijskih "atentata", kao i o pojačavanju komunističke djelatnosti.⁷⁶ U nepotpisanoj članku pod naslovom "Pohod protiv radničkih organizacija u Jugoslaviji", optužena je "velikosrpska buržoazija" za nedjela nad radnicima. Po istom autoru režim u Beogradu je odlučio zavesti "mir i red" kako bi dobio obećani britanski zajam.⁷⁷ Data je

⁷⁰ "Pravda", 13. januar 1928.

⁷¹ G. Vlajčić, *Revolucija i nacije*, 126-127.

⁷² S. Turlakov, *Vodič za Srbe početnike (1804-1941)*, Beograd 1999, 175.

⁷³ "Pravda", 22. jun 1928.

⁷⁴ "Pravda", 23. jun; 6. jul; 7. jul; 10. avgust; 11. avgust 1928.

⁷⁵ "Pravda", 12. avgust 1928.

⁷⁶ "Pravda", i 7. septembar 1928.

⁷⁷ "Pravda", 15. septembar 1928.

i kratka vijest o sukobima policije sa radnicima-demonstrantima u Bosanskom Brodu i ranjavanju nekoliko lica.⁷⁸

Donoseći vijesti o "bombaškom procesu" u Zagrebu protiv grupe komunista, "Pravda" je posebice fokusirala smiono držanje optuženog Josipa Broza za koga je napisano da je spreman poginuti za Partiju, da je svojevremeno boravio u Sibiru, gdje je bio svjedok nedjela ruske carističke armije, što ga je privuklo KPJ.⁷⁹ "Pravda", međutim, uniformno sinhronizirana sa zvaničnom državno-partijskom političkom linijom, nije izvještavala o čestim previranjima i frakcijskim borbama unutar KPJ.⁸⁰ To su već bila "interna" pitanja o kojima javnost nije informisana. Nije pisala ni o tragičnoj sudbini mnogih jugoslavenskih komunista koji su netragom nestali u "staljinističkim čistkama", optuženi za navodnu špijunažu, trockizam i kontrarevoluciju.⁸¹ Ona nije govorila o velikoj nesreći tih ljudi, kao ni o sličnoj sudbini na stotine hiljada sovjetskih građana. Staljin nije poslušno slijedila samo politička birokratija, nego i većina komunista u svijetu, prisiljena okolnostima da svoj opstanak povezuje, pa i identifikira sa sovjetskom državom.⁸² On je, kao i Hitler, bio paradigma upotrebe političkog nasilja i terora u širokom eliminiranju političkih oponenta. Hrđavi vladari, pisao je još Tacit, uvijek su koristili "javni govor" koji nema nikakve veze sa realnošću. "Govor mržnje" se manifestirao u različitim, agresivnim oblicima. Protivnici su satanizirani prema shemi mitske konfrontacije, antagonizma dobra i zla. Nasilje je nakon demonizacije izgledalo neophodno i sasvim normalno. Korišćenje ideje, kako ukazuje Vladimir Kantor, zbog postizanja vlastitih, sasvim praktičnih, idejno neuo-

⁷⁸ "Pravda", 5. decembar 1928.

⁷⁹ "Pravda", 15. novembar 1928.

⁸⁰ Tito će, uz ocjenu da "ništa ne može tako da demoralize jedan pokret kao novac koji se prima sa strane", o tim tadašnjim unutarnjim borbama reći slijedeće: "Imali smo novaca za ono što nam je trebalo, izdavali smo i štampu, koju je bilo moguće u to vrijeme u Jugoslaviji izdavati itd. Novac koji smo ranije dobivali bio je jedan od uzroka frakcionaštva, jer se dijelio u vrhovima, nije išao na izdavačku djelatnost, za štampanje naše literature, nego na plate, a plate su bile prilične. Ja se sjećam da sam, kada sam došao u CK, imao prilično dobru platu, nikada prije kao radnik takvu platu nisam imao. I kada bi to bilo mjerilo, razumije se da bi se više isplatilo sjediti vani, primati dobru platu, a uz to biti i van opasnosti da te policija uhvati za vrat" - cit. prema: J. Broz Tito, *Autobiografska kazivanja*, I tom, Beograd 1983, 137.

⁸¹ Po nekim podacima oko 800 Jugoslavena i 120 partijskih funkcionera stradalo je u staljinističkim čistkama. Opšir. P. Požar, *Jugosloveni žrtve staljinskih čistki*, Beograd 1989, 17-19; 321-323.

⁸² M. Dilas, *Razgovori sa Staljinom*, Beograd 1990, 140. Anna-Luis Strong pisala je o sovjetskoj stvarnosti 30-ih i 40-ih godina XX stoljeća: "Bila je to jedna od burnih, velikih povijesnih epoha, možda i najveća... Dala je milione heroja, ali i dosta zločinaca".

bličenih i kažnjivih ciljeva jeste tajna totalitarizma. On, krijući se iza ideje, prikriva svoju kriminalnu suštinu, štaviše dobija nešto poput zakonskih odlika, socijalno-političku legitimnost.

U januaru 1929. kralj Aleksandar Karađorđević izvršio je državni udar, raspustio je Narodnu skupštinu i zabranio sve političke, sindikalne i nacionalne organizacije. Prema novom Zakonu o kraljevskoj vlasti i državnoj upravi kralj je postao "nosilac sve vlasti u zemlji". Izmijenjenim Zakonom o štampi zabranjeni su svi stranački listovi. Pri Predsjedništvu vlade formiran je Centralni pres-biro koji je pratio pisanje štampe i informirao vladu o svemu što nije u skladu sa kraljevom politikom. Ovaj biro je određivao novinarima kako da pišu o politici. "Pravda" je sa dužnom pozornošću pratila zavođenje diktature u Jugoslaviji. Njeni komentatori su isticali da se kralj oslonio na "Bijelu ruku" u zavođenju vojne diktature, da je diktatura još više uvukla zemlju u "mrežu imperijalista".⁸³ U uobičajenim, kratkim člancima stoji kako je hrvatski lider Vlatko Maček zadovoljan prevratom, da je on izvršen s blagoslovom Francuske, da će time biti Jugoslavija spašena i ojačana Mala Antanta.⁸⁴ Naslovi tekstova su, kao po pravilu, najviše govorili i bili osnovna poruka čitaocima. Naslovi poput "Fašizam u Jugoslaviji" i slični su ilustrativno govorili o zvaničnom stavu sovjetske politike prema Jugoslaviji i zbivanjima u ovoj zemlji.⁸⁵

U čestim, nepotpisanim tekstovima, nakon zavođenja diktature, pažnja je bila usmjerena ka progonu komunista u Jugoslaviji i brojnim, serijskim suđenjima. Autori nepotpisanih tekstova su bili najvjerojatnije jugoslavenski emigranti i komunistički funkcioneri koji su boravili u Sovjetskom Savezu. Zavođenje diktature i zamiranje političkog života u zemlji uticalo je i na izvjesno smanjenje vijesti o Jugoslaviji na stranicama "Pravde". Već početkom avgusta 1929. ona objavljuje notice o masovnim hapšenjima komunista u Beogradu, Osijeku, Splitu, Nišu, Ljubljani, Novom Sadu i Subotici. Pod naslovom "Istrebljenje jugoslavenskih komunista u zatvorima" data je i vijest da je u Sarajevu jedan komunista (Finči) izvršio samoubistvo, bacivši se kroz prozor, navodeći također i verziju da ga je zapravo ubila policija.⁸⁶ Predočena je i vijest da je jedan policajac napustio službu i napisao knjigu o mučenjima.⁸⁷

U Zagrebu su u aprilu 1929., prilikom jedne racije uhapšeni Đuro Đaković, organizacioni sekretar CK KPJ, i Nikola Hećimović, sekretar Crvene pomoći. Nakon mučenja žandarmi su ih odveli na granicu prema Austriji i ubili, pucajući im u leđa,

⁸³ "Pravda", 8. januar 1929.

⁸⁴ "Pravda", 9. januar; 10. januar 1929.

⁸⁵ "Pravda", 26. januar 1929.

⁸⁶ "Pravda", 15. avgust 1929.

⁸⁷ "Pravda", 1. april 1930.

tobože kao da su htjeli pobjeći u inostranstvo. "Правда" je donijela više vijesti o detaljima pogibije Đure Đakovića i još nekolicine komunističkih lidera.⁸⁸ Ubistvom Đure Đakovića, vodstvo KPJ bilo je obezglavljeno i dezorijentirano. Reagiralo je avanturističkim pozivom na oružani ustanak i napustilo zemlju, na čelu s Jovanom Mališićem-Martinovićem, sekretarom CK KPJ.⁸⁹ Prihvatajući Staljinovu tezu o nastupu novog vala revolucije i ratova jugoslavenski komunisti su 1929. promovirali kao osnovnu akcionu parolu ideju o oružanom ustanku. To je rezultiralo novim, masovnim progonima i uništavanjem članstva KPJ. Milan Gorkić, sekretar KPJ, je čak sugerirao u aprilu 1929. da se u slučaju ustanka u Hrvatskoj pravi "*privremeni strateški sporazum*", da se Italiji ili Mađarskoj ustupe neke oblasti, sve u cilju rušenja vladajućeg režima. Ta pučistička atmosfera među jugoslavenskim komunistima biće prisutna dosta dugo, čak i pošto je sama Kominternu osudila ovakvu ishitrnu orijentaciju. U Crnoj Gori je i 1932. planiran oružani ustanak komunista i federalista, a idejni strateg Adolf Muk se zalagao da se Crna Gora nakon toga, separatno priključi Sovjetskom Savezu.⁹⁰ Pod naslovom "Zvjerski teror u Jugoslaviji" u "Правди" je 4. juna 1929. osvanuo nepotpisani članak o tome da je samo u Zagrebu bilo uhapšeno u aprilu te godine više od 2.000 ljudi, te da je od toga 600 bilo još u zatvoru. Pod naslovom "Jugoslavenska partija u uslovima fašističke diktature", autora Boškovića (Filipa Filipovića), publiciran je i tekst o tome da je, po policijskim dokumentima, bila raspisana nagrada za uhapšenog komunistu u iznosu od 500, a za člana CK KPJ čak od 50.000 dinara.⁹¹ Ovakva razlika u "*nagradi*" u lovu na "ucijenjene glave" trebala je, između ostalog, da "*opravda*" i prisustvo velikog broja izbjeglih komunističkih funkcionera u Moskvi. U broju od 16. avgusta 1929. godine, u tekstu pod naslovom "Krvavi planovi jugoslavenskih fašista" je rečeno da je porastao broj samoubistava komunista po zatvorima, tumačeći da se zapravo radi o tajnim instrukcijama generala Živkovića da sve pohapšene komuniste treba tretirati kao "*rashodovane*". Dva dana docnije prezentirane su nove informacije o progonima komunista u Osijeku, Splitu, BiH, da je uhapšeno 1.000 ljudi. U tekstu pod naslovom "U pomoć jugoslavenskom proleterijatu", od 10. septembra 1929. stoji da je fizičko uništenje komunista glavni cilj režima u Jugoslaviji.⁹² Četiri dana kasnije, uslijedile su nove informacije o progonu i ubijanju komunista, uz polemiziranje sa ocjenama nekih opozicionih beogradskih glasila kako je prošlo vrijeme heroja u radničkom pokretu, te da je nastupilo vri-

⁸⁸ "Правда", 30. april; 12. maj 1929.

⁸⁹ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 184.

⁹⁰ B. Gligorijević, *Kominternu prema jugoslovenskoj državnoj zajednici*, 326.

⁹¹ "Правда", 30. jul 1929.

⁹² "Правда" piše da je samo u jednom danu u BiH bilo uhapšeno 300 lica.

jeme onih koji rade promišljeno.⁹³ Glavni centar KPJ se od 1925. nalazio u Moskvi. Tridesetih godina u SSSR-u je boravilo između 200 i 300 jugoslavenskih komunista. Frakcijske borbe, brojni sukobi kao i "čistke", kojima su bili izloženi u nekoliko navrata, djelovaće razorno unutar vrhova KPJ.⁹⁴

U januaru 1930. "Pravda" donosi informacije o hapšenju hrvatskog lidera Vlatka Mačeka i njegovom prebacivanju u zatvor u Beogradu.⁹⁵ U aprilu 1930. ona iznosi podatke o novim hapšenjima ljevičara, komunista i njihovih simpatizera u Jugoslaviji. U Beogradu su uhapšeni Branko Gavela, Novica Perović, Rada Arandelović, u Zagrebu novinar Bora Prodanović, Nikolaj Fink i Otokar Keršovani, ljekar Šilović, u Sloveniji pisci Mile Klončič, Grahar Selitkar, Onič i Prelirov. Uz ova imena napominje se da su komunisti izloženi mučenjima i teškim uslovima života po zatvorima, te da je neophodna hitna pomoć međunarodnog proleterijata.⁹⁶ "Pravda" će tokom 1930. budno pratiti i pisati o novim ubistvima, hapšenjima i suđenjima komunistima.⁹⁷ U njoj je 3. januara 1931. objavljen proglas CK KPJ upućen radnicima Jugoslavije s pozivom na oružani ustanak. Proglas je u samoj zemlji imao razorne posljedice po članove Partije i njihove simpatizere, posluživši kao idealno sredstvo režimu da sprovede oštre represalije. U BiH je tada bilo samo 120 članova KPJ.⁹⁸

Režim u Jugoslaviji, "Pravda" će, nerijetko, okvalificirati fašističkim. Vlada generala Petra Živkovića predstavljena je u ovom listu, prema uhodanoj ideološkoj terminologiji, kao jedna od najkrvavijih u Evropi. Kao poražavajući rezultat rada te vlade navedene su brojke o 380.000 nezaposlenih ljudi, glad u Bosni. Pad ove vlade prokomentiran je, iz ugla Bele Kuna, pritiskom Francuske koja je imala presudan udio i u njenom formiranju. Sa padom Živkovićeve vlade u aprilu 1932. morao se saglasiti i sam kralj "da bi sebe spasio".⁹⁹ Na čelo vlade došao je Vojislav Marinković. U vladi su, međutim, ostali svi ministri iz prethodne vlade. Uklanjanje Živkovića trebalo je ostaviti dojam postepene normalizacije političkog života u zemlji. Ubrzo će u "Pravdi" uslijediti i članci o "revolucionarnim kretanjima" u zemlji, koja su

⁹³ "Pravda", 14. septembar 1929.

⁹⁴ S. Courtois-N. Werth-J. Panné-A. Paczkowski-K. Bartosek-J. Margolin, *Crna knjiga komunizma*, 316.

⁹⁵ "Pravda", 13. i 17. januar 1930. Maček je bio uhapšen i 1933. i nakon osude Državnog suda za zaštitu države, na tri godine izgnanstva iz Zagreba, deportiran u Čajniče.

⁹⁶ "Pravda", 1. april 1930.

⁹⁷ "Pravda", 5. septembar 1930. U broju od 14. decembra 1930. ona piše o procesu koji je u Beogradu voden protiv osam komunista iz Novog Sada.

⁹⁸ Š. Tucaković, *Partizanski mediji i propaganda u Bosni i Hercegovini*, 44.

⁹⁹ "Pravda", 8. april 1932.

permanentno i gromko najavljivana. Ona je uporno ukazivala svojim čitaocima na narastajuća, ali predimenzionirana previranja u zemlji. U tekstu pod naslovom "Seljački ustanak u Jugoslaviji", od 18. maja 1932. piše se, uz pozivanje na neke britanske izvore, o pauperiziranim "armijama seljaka" u Hrvatskoj, Sloveniji i BiH, koje se nalaze u stanju meteža i njihovom sukobljavanju sa policijom. Potom su uslijedile vijesti o sukobima seljaka sa organima reda u Prijedoru, bježanju seljaka u šume i formiranju partizanske gerile, pokretima za oslobađanje od "srpskog jarma".¹⁰⁰ Čitaoci su, uz takve sugestije, određene, preuzete inozemne agencijske izvještaje, mogli zaključiti da je ta "revolucija" već započela i traje, čitajući tekstove o tome da se tresu kraljevski tron, o studentskim nemirima u Beogradu, masovnim demonstracijama u Ljubljani, Sarajevu, Zagrebu, u regionima "Imotski, Sinj, Metković", prijetećem okupljanju 6.000 seljaka u Bugojnu, napadu seljaka u blizini Mostara na državne magacine uz manifestiranje sveopšteg narodnog nezadovoljstva i poklike protiv kralja.¹⁰¹ U ustima čitave opozicije u zemlji, po pisanju ovog lista, bila je riječ "republika".¹⁰² Kralj i vlada su, navodno, bili spremni na ustupke, ali je "Pravda" postavljala pitanje da li ti ustupci zadovoljavaju opoziciju.¹⁰³

"Pravda" 13. juna 1932. predočava vijest o pokušaju atentata na hrvatskog književnika Milana - Milu Budaka, iznoseći da je to djelo profašističke organizacije "Mlada Jugoslavija" u saradnji sa zagrebačkom policijom, smatrajući da je to početak sličnih, širokih akcija. Ona nije gubila nadu u mogućnost izbijanja revolucije u Jugoslaviji. U oktobru 1932. su opet išle informacije o organiziranom partizanskom ratovanju u Hrvatskoj, kao i o konsolidiranju KP Jugoslavije, nakon svih teških udara kojima je bila izložena.¹⁰⁴ U sremskomitrovačkom zatvoru krajem 1932. štrajkovalo je 150 zatvorenika.¹⁰⁵ U članku pod naslovom "Krizna fašističke diktature", na osnovu nekih britanskih izvora, navodi se da je Jugoslavija na pragu revolucije, da su svi narodi u državi u opoziciji prema kralju. Intoniraju se i informacije o postojanju neka-kve tajne organizacije koja djeluje protiv kralja. Pritom se pominje i Bosna za koju se smatra da je hoće podijeliti Srbi i Hrvati, ali da je neophodno, po autoru teksta, riješiti njen status u budućoj federalnoj državi - "Sjedinjenoj državi Jugoslavena" što će se

¹⁰⁰ "Pravda", 21. maj; 27. maj 1932.

¹⁰¹ "Pravda", 30. maj 1932.

¹⁰² "Pravda", 8. jun 1932.

¹⁰³ "Pravda", 10. jun 1932.

¹⁰⁴ "Pravda", 18. oktobar 1932.

¹⁰⁵ "Pravda", 9. decembar 1932. U broju od 10. avgusta 1933. objavljena je informacija o novom štrajku glađu u Ljubljani zbog oštrog zatvorskeg režima.

prostirati od Jadrana do Crnog Mora.¹⁰⁶ U jednom nepotpisanom tekstu stoji da je u Jugoslaviji za prvih devet mjeseci 1933. bilo 78 političkih procesa protiv 367 lica, od kojih 33 procesa protiv 167 komunista, od kojih je 100 bilo osuđeno ukupno na 223 godine robije.¹⁰⁷

"Правда" će pratiti jačanje i naoružavanje jugoslavenske vojske. Ona će 18. aprila 1933. pisati o nabavci 16 francuskih bombardera za potrebe jugoslavenske avijacije. U svojih šest vazduhoplovnih pukova Jugoslavija je imala 178 bombardera. "Правда" će 1. februara 1937. izvještavati o jugoslavenskoj nabavci oružja u Velikoj Britaniji, kao i pozitivnom odnosu vlade u Londonu prema zahtjevima Beograda, zbog svojih interesa na Balkanu i centralnoj Evropi. Od Njemačke Jugoslavija će dobiti 20 bombardera 1938. godine.¹⁰⁸ Jugoslavija će praviti projekte o uzimanju velikih zajmova radi opremanja svojih oružanih snaga.¹⁰⁹

Traume koje su Nijemce pritiskale nakon Prvog svjetskog rata, artikulirali su nacisti. Prateći zbivanja u Evropi i na Balkanu, "Правда" će brzo u pojavi Adolfa Hitlera i ubrzanom usponu nacista u Njemačkoj, uvidati opasnost za cijeli region.¹¹⁰ Prema antisemitskoj legendi o "cionskim zapisima", izmišljenoj u carskoj Rusiji, Hitler i Alfred Rosenberg, ideolog nacizma, širili su veoma brzo dezinformacije da je SSSR u Evropi "izvršna vlast" svjetskog židovstva i njegove tajne vlade sa sjedištem u Americi. Hitler je u boljševizmu vidio "gnusno jevrejsko učenje" i sprovođenje "đavolskih metoda". Veličanje iracionalnih životnih snaga ilustriranih rasnom mitologijom koja je Nijemce predstavljala kao rasno i kulturno superiorne, označava centralno mjesto u ideologiji nacional-socijalizma.¹¹¹ Hitler je u *Mein kampf*-u ukazivao da štampa više nema zadatak da traži objektivnu istinu, ako ona ide na ruku drugima, "nije zadatak štampe da otkriva tu istinu masama pod vidom nekakve ravnopravnosti svih doktrina, već štampa treba da slijedi samo ono što ide nama na ruku". Stvaranje stereotipa je, kako ukazuje D. Lesing, dio procesa koji je ponavljanje, govorenje ili pjevanje iste stvari u nedogled... korišćenje slogana, odnosno svođenje kompleksnih ideja u jednostavne setove riječi. Nacisti su detaljno razradili direktive za svoju propagandu. Nacistički ideolozi su isticali da je "propaganda moćnije oružje od mitraljeza i topova". Nijemci će i stvoriti poseban pojam za takvu vrstu zločinaca. Nazvali su ih po-

¹⁰⁶ "Правда", 14. februar 1933.

¹⁰⁷ "Правда", 3. novembar 1933.

¹⁰⁸ "Правда", 1. mart 1938.

¹⁰⁹ "Правда", 17. april 1938.

¹¹⁰ "Правда", 22. jun 1933.

¹¹¹ M. Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, Beograd 2000, 520.

činiocima zločina za pisačim stolom (*Schreibtischeaeter*).¹¹² Neprijatelja rođenog po krvi i predodređenog da se bori intrigama treba prikazati narodu slikovito i uvjerljivo. Intrige moraju biti pojednostavljene i svima jasne. Ljudi ne pamte apstraktna učenja filozofa, oni sve sebi dočaravaju likovima osoba, vanjskim jasnim pojavama.¹¹³ Sam Gebels je jednom prilikom istakao: "Ako uspijemo, ući ćemo u historiju kao heroji, ako ne uspijemo, bićemo najgori zločinci". Njemački narod je trebao da prihvati kao usud sve što se radilo u njegovo ime. To je, kako navodi Migel Abensur povodom Levinasovih zapažanja o filozofiji hitlerizma, "iskustvo bez presedana bivstvovanja-u-zajednici, kao okovanog bivstvovanja, kao zatočenja iz kog ne treba izlaziti, okovanosti u kojoj se treba sâm okovati, u ime nekog masovnog identiteta, bez pukotina i bez nagovještaja dvojstva – jedan narod, gotovo u cijelosti, prikovan za tle, vezan, držan vezama po krvi" (*Blut und Boden*).¹¹⁴ KP Francuske je, nakon pobjede nacista u Njemačkoj, opasnosti od fašizma i rata, sa nekoliko stranaka bila inicijator stvaranja Narodnog fronta. On je 1935. ozvaničen kao front svih demokratskih snaga u borbi protiv fašizma i odbranu demokratije. Na VII Kongresu Komunističke internacionale održanom u Moskvi 1935. analizirana je priroda fašizma, preispitana je dotadašnja politika komunista i određena nova strateška orijentacija. Tada su date i smjernice politike stvaranja Narodnog fronta preko vladá narodnofrontovskog usmjerenja.

Sovjetski Savez je dugo fascinirao svijet svojim postojanjem. Neki su to nazvali "uzajamnom igrom slika u ogledalu". Jačanje Zapada 1921.-1929. stvaralo je sliku o SSSR-u koji se oporavlja od građanskog rata i zaostaje. Nakon velike krize Zapada i sloma berze 1929. u SSSR-u je započeo polet prvog petogodišnjeg plana. Kolebanje ekonomskih ciklusa krize i uspona oba sistema objašnjava promjene u uzajamnom opažanju rivala. Slike su se uzajamno uslovljavale i uvijek održavale određene strane stvarnosti, dok su druge strane iskrivljavane. Naizmjenično su dostignuća jedne strane idealizirana, a uspjesi druge potcjenjivani.¹¹⁵ Opasnost od širenja boljševizma koja je dolazila iz Rusije u istočnu Evropu, prisiljavala je tamošnje vlade na provođenje sveobuhvatnih reformi. Političari su smatrali da će kupiti socijalni mir i spriječiti revolucionarna kretanja stvarajući klasu seljaka maloposjednika. Zato su mali seljački posjedi, koji su i bili dominantni na Balkanu, još više prošireni na račun velikih

¹¹² D. Reljić, *Zločinci za pisačim stolom*, u: *Intelektualci i rat*, Beograd 1993, 10-11.

¹¹³ E. Čalić, *Hitlerova provokacija: Paljenje Reichstaga*, Beograd 1986, 92. William Randolph Hearst, vlasnik lista "Journal", je krajem XIX stoljeća, poslao na Kubu svog ilustratora. Kada je ovaj došao na Kubu, videći da je mirno, poslao je telegram Hearstu da se na Kubi ništa ne dešava i da treba da se vrati. Hearst je na to odgovorio: "Ostanite! Vi sredite slike. Ja ću srediti rat".

¹¹⁴ Cit. prema: Ž. Kovačević, *Između arogancije i poniznosti*, Beograd 2004, 240.

¹¹⁵ T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti*, 249.

zemljoposjednika. Ekonomski troškovi ovakvih poteza prevagnuli su nad političkim dobitcima: parceliziranje zemlje povećalo je ovisnost zemljoradnika o tržišnim kretanjima i uvlačilo ih u dugove.¹¹⁶

Poraz kineske revolucije 1927., prekid diplomatskih odnosa sa Velikom Britanijom i neprekidna prijetnja balkanskog udara preko Kavkaza, ubistvo sovjetskog ambasadora u Poljskoj 1931., upad Japanaca u Mandžuriju, strah od nove intervencije, izazivali su u Moskvi stalnu pozornost. Staljin je 1930. pisao Molotovu da Poljaci spremaju blok baltičkih država za rat protiv SSSR-a, pa je zato bilo neophodno povećanje brojnog sastava armije. Opsadno stanje povećavalo je opasnost od špijunaže i diverzantskih djelatnosti, što se povezivalo sa teorijom zavjere koja je korišćena za uklanjanje svake partijske opozicije.¹¹⁷ Sovjetski Savez će nakon 1933. preuzeti nekoliko akcija odbrambenog karaktera. On je predložio Francuskoj i Čehoslovačkoj da se u Evropi stvori sistem kolektivne bezbjednosti u borbi protiv Njemačke i fašizma. Vlada SSSR-a odlučila je da uđe u Društvo naroda. Velika Britanija nije htjela da pristupi sistemu kolektivne bezbjednosti, već je navodila nacističku Njemačku da vrši pritisak na istok.¹¹⁸ Velika Britanija 1929.-1934. nije dozvolila politički azil Lavu Trockom, "apostolu ratnog komunizma", nakon njegovog razlaza sa Staljinom i odlaska iz Sovjetskog Saveza, pod obrazloženjem da vlada u Londonu nije htjela da kvari odnose sa zvaničnom Moskvom. Međutim, to nisu bili jedini ili čak stvarni razlozi za odbijanje azila Trockom. Britanske vlasti su se zapravo plašile da Trocki u Kraljevstvu ne organizira revoluciju, pošto je u njemu imao veliki broj pristalica. Strah od SSSR-a koji je opsjedao vladajuće klase u Evropi, kako navodi M. Howard, bio je u stvari više strah od "boljševizacije" kod kuće, nego strah od sovjetske agresije. Taj strah je bio u dovoljnoj mjeri snažan da neke od tih vladajućih klasa ubrzo približi fašizmu kao savezniku protiv "lijeve opasnosti", da ih učini slijepima na mnogo veću opasnost koju je za unutarnju i međunarodnu stabilnost agresivno nosio fašizam.¹¹⁹

Pored političkih vijesti "Pravda" je redovito donosila i vijesti o raznim nesrećama i nepogodama u Jugoslaviji. Ona je 17. februara 1927. informirala o zemljotresu u Jugoslaviji, kako je u Sarajevu nekoliko hiljada ljudi ostalo bez krova nad glavom, te da je u Mostaru bilo dosta nastradalih. Publicitet su imale i vijesti o pogibijama nekoliko desetina radnika u kamenolomima francuskog akcionarskog društva "Batinjol",

¹¹⁶ M. Mazower, *Balkan: Kratka povijest*, Zagreb 2003, 135.

¹¹⁷ T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti*, 350.

¹¹⁸ V. Dedijer, *Svedočanstva o Drugom svetskom ratu*, 79. Tako je došlo i do Minhenskog sporazuma 1938. kojim su zapadne sile dale Hitleru signal da može pokoriti Čehoslovačku i time sebi otvoriti put za dalja osvajanja na istoku.

¹¹⁹ M. Howard, *Rat u europskoj povijesti*, Zagreb 2002, 134.

zbog nedovoljne zaštite.¹²⁰ "Правда" je 1934. prvobitno objavila i vijest o pogibiji 200, pa potom, umanjenu, brojku o 136 rudara "blizu Sarajeva" na čijoj su sahrani u Kaknju izbile demonstracije.¹²¹

"Правда" će kontinuirano pratiti i međudržavne kontakte i dogovaranja balkanskih zemalja, sklapanje sporazuma o saradnji i nenapadanju.¹²² Kralj Aleksandar Karađorđević je radi jačanja versajskog sistema i priprema za stvaranje Balkanske Antante, putovao u Rumuniju, Bugarsku i Tursku. Ugovor o saradnji između Jugoslavije i Turske sklopljen u novembru 1933. bio je u tom cilju. Zaključenje sporazuma između Grčke, Rumunije, Turske i Jugoslavije u februaru 1934. godine, uperenog protiv italijanskih aspiracija na Balkanu, bilo je popraćeno komentarom da je on sastavljen tako da ostavlja mogućnost pristupa Bugarske i Albanije.¹²³ Prvih mjeseci 1934. ovaj list će imati više članaka o njemačko-jugoslavenskim kontaktima na raznim nivoima. On će ustvrditi da razgovore Hitlera sa jugoslavenskim poslanikom u Berlinu njemačka štampa nije zabilježila, zaključujući da se zapravo radi o političkom razgovoru a ne o trgovinskim pitanjima između dvije zemlje, uz ocjenu da restauracija Habsburške monarhije ne odgovara ni Njemačkoj kao ni Jugoslaviji.¹²⁴ Po takvom sudu Njemačka je izabrala Jugoslaviju kao jedan od punktova djelovanja protiv Italije u Dunavskom basenu.¹²⁵ Svoje čitaoce će dalje upoznavati i sa boravkom raznih njemačkih političara u Jugoslaviji, kao i visokih oficira pristiglih zbog navodnog "odmora".¹²⁶

"Правда" je posvećivala prostora svim nagovještajima i informacijama koje su govorile u prilog eventualnog uspostavljanja sovjetsko-jugoslavenskih diplomatskih odnosa. Pokušaji sovjetske vlade još od 1920. da otpočinu pregovori o međusobnom priznanju, zatim obnovljeni pokušaji 1922. preko diplomatskih predstavnika dvije zemlje akreditiranih u Berlinu, kao i kasnije ostali su ipak bez rezultata.¹²⁷ Iako do uspostavljanja diplomatskih odnosa nije došlo sve do 1940. godine, povremeno su, u kratkim vremenskim intervalima, još od prvih godina po okončanju Prvog svjetskog

¹²⁰ "Правда", 22. mart 1934.

¹²¹ "Правда", 23. april; 26. april 1934. Ona će 19. maja 1936. objaviti da je u blizini Sarajeva isprao teretni voz iz šina i pao sa mosta. Jedan radnik je poginuo a trojica su teže povređena.

¹²² "Правда", 18. septembar 1933.

¹²³ "Правда", 6. februar 1934; opšir. vidi: Б. Бошковић, *Перед новым взрывом на Балканах*, Москва 1934.

¹²⁴ "Правда", 14. mart 1934.

¹²⁵ "Правда", 16. mart; 17. mart; 19. mart; 23. mart 1934.

¹²⁶ "Правда", 3. april; 9. april; 22. april 1934. Ona će 1. i 30. maja 1935. popratiti i posjetu Geringa Jugoslaviji.

¹²⁷ М. Milošević, *Uspostavljanje diplomatskih odnosa između Kraljevine Jugoslavije i SSSR-a 1940. godine*, Istorijski zapisi, br. 3-4, Podgorica 2002, 99.

rata, objavljuvani tekstovi koji su to nagovještavali. U tom smislu je u "Правди" značajan publicitet 1928. pružen intervjuu Svetozara Pribičevića, opozicionog jugoslavenskog političara i potpredsjednika Seljačko-demokratske koalicije, koji je ustvrdio da je obnova odnosa neophodna, te da bi potom i Italija i sve druge zemlje bile manje agresivne prema Jugoslaviji, nakon normalizacije odnosa sa SSSR-om.¹²⁸ "Правда" će 16. marta 1934. donijeti tekst o tome da pojedini jugoslavenski građanski političari traže konkretnu formu normalizacije diplomatskih odnosa, sa obrazloženjem da bez SSSR-a nema mira u Evropi, te da je u Jugoslaviji ponovo oživjela "vjera u Rusiju". Čitaocu, međutim, objektivno nije moglo biti jasno ko predstavlja smetnju uspostavljanju odnosa između dvije države. Svakako da sovjetska strana nije željela sebe predstaviti kao onu koja moli za normalizaciju odnosa.¹²⁹

Zvanična jugoslavenska politika dugo je ignorirala SSSR zbog "revolucijom promjenjenog unutrašnjeg nosioca vlasti". Jugoslavenske vlade su, u strahu od boljševizacije zemlje, bile kategorično protiv uspostavljanja diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom, čak i onda kada su i brojne evropske države normalizirale te odnose. Na pitanje o toj mogućnosti, u jugoslavenskoj skupštini ministar spoljnih poslova Marinković je odgovorio: "Čemu odnosi sa Rusijom? Šta imamo da izmijenimo sa Rusijom? Šta Rusija može da nam da, sem zabranjenih knjiga". Zvanično Jugoslavija "pobožno čuva uspomene na Nikolu II koji je isukao sablju za Srbiju". Kralj Aleksandar Karađorđević održavao je čak i iluzornog ambasadora carske Rusije u Beogradu, smatrajući za ambasadora upravo Vasilija Nikolajeviča Štrandtmana, ruskog otpravnika poslova u Beogradu još iz vremena austrougarskog ultimatumu i objave rata Srbiji 1914. godine.¹³⁰ Kralj Aleksandar je, videći u sovjetskom režimu prevratničku vlast koja je pogubila carsku vlast i u ime internacionalizma potisnula pravoslavlje i slavenstvo, vjerovao u obnovu Ruskog carstva, pravoslavne Rusije, prihvatajući zato toplo i promišljeno rusku emigraciju.¹³¹ Vaspitan na petrogradskom dvoru, zanosio se mislima da dinastija Karađorđević zaposjedne čak i romanovski tron. U beogradskoj "Politici" se našla i notica kako Aleksandar misli da za svog nasljednika, kada se smatralo da ne može da ima poroda, uzme sina svoje sestre Jelene, udate za ruskog velikog kneza Joana. "Politika" je ushićeno komentirala da mogući novi prestolonasljednik Vsevolod ima u svojim žilama krvi tri dinastije: romanovske, karađorđevićevske i njegoševske.¹³²

¹²⁸ "Правда", 1. oktobar 1928.

¹²⁹ "Правда", 12. jun 1934.

¹³⁰ S. Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd 1952, 251.

¹³¹ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 201.

¹³² V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, knj. 1, Rijeka 1980, 77-78.

"Правда" je objavila i niz članaka povodom ubistva kralja Aleksandra Karađorđevića 9. oktobra 1934. u Marselju, prilikom njegove posjete Francuskoj radi reguliranja odnosa sa saveznicima u Maloj Antanti i određivanja jugoslavenske spoljne politike s obzirom na Ugovor o prijateljstvu i savezu sa Francuskom, navodeći da je tamošnja policija pravovremeno dobila informacije o pripremama atentata, ali da ga ipak nije uspjela spriječiti. U komentarima povodom atentata ona je iznijela stav da postoji mogućnost i vojnog udara u Jugoslaviji, apostrofirajući kao mogućeg izvršio- ca generala Živkovića.¹³³ Uslijedila je čitava serija natpisa povodom atentata i njegove pozadine. Vlada Georgijev, atentator, bio je član makedonske VMRO, i lični vozač Vanče Mihajlova, jednog od prvaka te organizacije, koji je podržavao veze između Mihajlova i ustaškog pokreta Ante Pavelića. "Правда" je ovaj pokret povezivala sa nacistima u Njemačkoj. Citirano je više evropskih listova koji su naglašavali da je atentator-ubica stigao iz Minhena.¹³⁴ Potom je prenijeta i vijest da katolička crkva na svojim zgradama u Sarajevu, povodom kraljeve pogibije, nije istakla crne zastave, pa su na njima bila polomljena stakla. U Subotici su izbile demonstracije "*velikosrpskih nacionalističkih studenata*" protiv mađarske nacionalne manjine.¹³⁵ U Ljubljani je pretučen italijanski diplomata. Ovaj list 23. oktobra 1934. u tekstu pod naslovom "Ustaše u službi njemačkog fašizma", predočava kako je ideologija ustaša slična fašističkoj, te da se zna ko je bio u pozadini atentata u Marselju. U članku od 31. oktobra izniće se mišljenje da je centar hrvatskih terorista smješten u Berlinu, kao i da se njihov vođa Ante Pavelić bori za stvaranje neovisne hrvatske države. U tom kontekstu biće pomenut još jedan stariji hrvatski političar koji se također zvao Ante Pavelić. Hitler je na pogreb kralja Aleksandra poslao svog predstavnika Geringa, koji je položio vijenac na kraljev grob na Oplencu. Na vijencu je stajao natpis: "*Nekadašnjem herojskom protivniku, u znak bola i žaljenja*".¹³⁶

Tokom 1935. nastaviće se sa izvještavanjima o jugoslavenskoj spoljnoj politici, naročito jugoslavensko-italijanskim kontaktima, kao i o sukobima policije sa radničkim i seljačkim demonstrantima. Po pitanju uspostavljanja diplomatskih odnosa SSSR-a i Jugoslavije nakon ubistva kralja Aleksandra nije bilo promjena. Knez namjesnik Pavle Karađorđević imao je stav da SSSR treba priznati samo u nužnoj po-

¹³³ "Правда", 12. oktobar 1934; upor. N. Milanović, *Od Marsejskog atentata do Trojnog pakta*, Zagreb 1963, 40-57.

¹³⁴ "Правда", 14. oktobar 1934. U pripremama atentata učestvovala su ustaše koje su se nalazile u emigraciji u Mađarskoj i Italiji.

¹³⁵ "Правда", 15. oktobar 1934. Dan kasnije ponovo se piše o "velikosrpskim demonstracijama" u Jugoslaviji.

¹³⁶ B. Miljuš, *Revolucija u Jugoslaviji 1941-1945*, Lozana-Beograd-Sarajevo 1991, 17.

trebi, "samo kad u zemlji bude potpuni mir i red. Imati na umu da će budući sovjetski ambasador postati sedište svim nezadovoljnicima, uključujući čak i opoziciju. On će vjerovatno privući čak i šire mase svojim pravoslavljem i slovenstvom".¹³⁷ Kontakti zvaničnog Beograda sa zemljama u regionu, te sklapanje raznih sporazuma, nerijetko će biti ocijenjeni u "Правди" kao pokušaji restauracije habsburške države.¹³⁸ Ona je u ovom periodu relativno šturo pratila dalja zbivanja na unutarnjoj jugoslaven-skoj političkoj sceni, dajući pozornost agresivnom širenju zone njemačkog uticaja. U tekstu G. Gribova "Po balkanskim zemljama", pored ocjene o rastu unutrašnjih političkih sukoba u balkanskim zemljama, akcentira se Jugoslavija, kao i dolazak "15 fašističkih novinara u Jugoslaviju" i njemačke trgovinske delegacije, i slične posjete.¹³⁹ S druge strane, pažnja se poklanja odnosima i međusobnim problemima država na Balkanu, posebice italijanskim pretenzijama, koje će "Правда" ocijeniti nastavkom iste osvajačke politike koja je započeta u Etiopiji, a potom nastavljena i u Španiji.¹⁴⁰ "Proleter", glavno glasilo CK KPJ će, pak, 1937. pisati da komunisti ističu parolu demokratske i federativne Jugoslavije.¹⁴¹

Pored praćenja međunarodne aktivnosti vlade u Beogradu, "Правда" će nastaviti praksu sa redovnim izvještavanjem o progonu komunista i opozicije u Jugoslaviji,

¹³⁷ Knez Pavle je pisao: "Mi se moramo koristiti Rusijom u svoje ciljeve. Ali se nikada ne smemo predati njoj, jer je opasnost za nas to veća što smo srodni. Pošto-poto sprečiti Rusima ulazak na Balkan, odnosno u Carigrad" – prema: J. B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1972, 186-187.

¹³⁸ "Правда", 21. jul 1935.

¹³⁹ "Правда", 29. oktobar 1936. U broju od 8. jula 1936. ona će pisati o jugoslaven-skoj prodaji nekoliko hiljada grla rogate stoke Njemačkoj, te izvozu više hiljada konja za potrebe njemačke vojske.

¹⁴⁰ "Правда", 27. mart 1937.

¹⁴¹ "Detalje federativnog uređenja (koliko federativnih jedinica, njihov teritorij, prava au-tonomije pojedinim narodima, manjinama i historijsko-političkim jedinicama, uzajamni odnosi između sastavnih dijelova države) treba riješiti slobodnim sporazumom u slobodno izabranoj ustavotvornoj skupštini"- prema: "Proleter", organ CK KPJ 1929-1942, reprint izdanje, Beograd 1968, 491-492. Tito je 1936. u "Pismu za Srbiju" 1936. istakao da su ljevičari "za slobodnu zajednicu svih naroda Jugoslavije u sadašnjim granicama, uređenim na federativnoj osnovi, a protiv svakoga ugnjetavanja i hegemonije, bilo kojeg naroda po drugome. Dakle, hrvatski, slovenački, srpski, makedonski i crnogorski narod treba da se na demokratski način izjasne kako žele da urede svoje međusobne odnose u državnoj zajednici. Isto tako narod u Vojvodini i Bosni i Hercegovini ima prava da se izjasni o svom odnosu u državnoj zajednici". Opšir. J. Broz Tito, *O bratstvu i jedinstvu*, Beograd 1977, 7; I. Jelić, *Jugoslavija u evoluciji programskih gledišta KPJ prema nacionalnom pitanju 1935-1936*, Istorijski zbornik, br. 10, Banjaluka 1989, 152-153.

seljačkim nemirima u Hrvatskoj, kao i sukobima sa "članovima srpske fašističke organizacije".¹⁴² Biće objavljen i poseban tekst, praćen fotografijom, o robijanju Moše Pijade – "istinskom heroju radničke klase", njegovom hrabrom držanju i radu na prevođenju klasika marksizma.¹⁴³ U Zagrebu će početkom 1936. biti uhapšeno 150 ljudi, Splitu 20, Ljubljani osam, dok je u požarevačkom zavoru, nakon višednevnog gladovanja, preminuo jedan politički osuđenik.¹⁴⁴

Dr. Milan Stojadinović, predsjednik jugoslavenske vlade 1935.-1939., nije bio omiljen u sovjetskoj štampi. Komentari o njemu i njegovoj politici bili su veoma oštri, sa nizom negativnih ocjena. "Pravda" je početkom aprila 1937. pisala da je Mala Antanta pred raspadom. Ona će posvetiti dosta pažnje boravku čehoslovačkog predsjednika Eduarda Beneša Jugoslaviji 5. aprila 1937. u nastojanjima da ubijedi jugoslavensku vladu da promijeni stav prema Maloj Antanti i ispolji više naklonosti prema predloženom ugovoru o uzajamnoj pomoći Male Antante sa Francuskom. Dolazak Beneša u Beograd izazvao je velike demonstracije u odbranu Čehoslovačke, protiv rata i za odbranu Jugoslavije, kao i protiv Stojadinovićeve vlade i narastajućeg fašizma.¹⁴⁵ "Pravda" će Beograd zbog učestalih posjeta stranih delegacija nazvati "diplomatskom Mekom".¹⁴⁶ Iv Delbos, francuski ministar spoljnih poslova, polovinom decembra 1937. boravio je u Beogradu, pokušavajući bezuspješno da ubijedi Stojadinovića da se Jugoslavija ne vezuje za Njemačku i Italiju i ne odbije francuski blok protiv Njemačke. Ova posjeta je, poput one Benešove u aprilu iste godine, također uticala na izbijanje demonstracija u zemlji u prilog Francuske, protiv fašizma i približavanja Jugoslavije fašističkim zemljama. Brojne aktivnosti M. Stojadinovića pratile su u "Pravdi" stalne tvrdnje o nezadovoljstvu u Jugoslaviji njegovom politikom.¹⁴⁷ U tekstu K. Kadgaronskog "Za koga radi g. Stojadinović" iznosi se mišljenje da je on "neprijatelj mira i demokratije", koji djeluje po uputama Berlina i Rima, da želi fašizirati Balkan.¹⁴⁸ Milan Stojadinović je doista, zauzimajući pronjemački kurs razbio Malu Antantu, "posljednja nit" koja je, u doba pojave Hitlera, vezivala zemlje Podunavlja i Balkana. U januaru 1937. bez znanja članica Male Antante, Čehoslovačke i Rumunije, napravio je pakt "vječitog prijateljstva" sa Bugarskom. Iste godine su na Sinajskoj konferenciji članice Male Antante mogle samo da konstatiraju da ovaj

¹⁴² "Pravda", 24. jul 1935.

¹⁴³ "Pravda", 6. septembar 1935.

¹⁴⁴ "Pravda", 3. februar 1936.

¹⁴⁵ "Pravda", 1. april, 6. i 10. april 1937.

¹⁴⁶ "Pravda", 17. april 1937.

¹⁴⁷ "Pravda", 6. oktobar 1937; 5. april 1938.

¹⁴⁸ "Pravda", 25. jul 1938.

savez, izdan od M. Stojadinovića, više ne postoji. Nakon Minhenskog sporazuma u septembru 1938. i predaje Sudetske oblasti Njemačkoj, Stojadinović je iskazivao "neograničeno divljenje" prema Hitleru zbog širenja nacističke Njemačke, smatrajući da nema nikakvih razloga da Jugoslavija ispunjava svoje obaveze prema Čehoslovačkoj. Odobravao je i nasilno prisajedinjenje Austrije Njemačkoj. Približavanje Jugoslavije Italiji i Njemačkoj, dovešće do raspada Male Antante. Početkom 1939. počeo je govoriti o podjeli Albanije između Jugoslavije i Italije.¹⁴⁹ Zbog svoje otvorene profašističke politike, neriješenog nacionalnog pitanja, pritisaka britanske i francuske vlade, neslaganja kneza Pavla sa nekim aspektima njegove spoljne politike, posebno u pogledu Albanije i sklonosti da Jugoslaviju uvuče u osovinski tabor, sve većeg nezadovoljstva naroda, Milan Stojadinović je 3/4. februara 1939. podnio ostavku nadajući se da će dobiti novi mandat za sastav vlade. Vladu je, međutim, mimo njegovog očekivanja, obrazovao Dragiša Cvetković, njegov dotadašnji ministar.¹⁵⁰ Povodom ostavke vlade Milana Stojadinovića "Pravda" je ocijenila da je uzrok njenog pada bilo djelovanje jake antivladine opozicije, nezadovoljstvo politikom vezivanja za osovinske sile, kao i raznoglasje povodom "hrvatskog pitanja" nalazeći da je ono postalo centralni problem države.¹⁵¹ Potom je ubrzo uslijedio TASS-ov komentar pod naslovom "Ostavka Stojadinovića i položaj Jugoslavije", da se jugoslavenska politika od vezivanja za "zapadnu demokratiju" preobratala u "agenturu italijanskog i njemačkog fašizma", uz optuživanje Stojadinovića da je nanosio udarce Maloj Antanti, falsificirao izbore i omogućio Nijemcima da eksploatišu Jugoslaviju.¹⁵² "Pravda" će 18. novembra 1938. prenijeti izjavu novog jugoslavenskog premijera Dragiše Cvetkovića da je "hrvatsko pitanje" prvo u unutrašnjoj politici zemlje, kao i da će nastaviti, poput svog prethodnika, vođenje iste spoljne politike. Već polovicom aprila 1939. izvještavaće "Pravda" o pregovorima Dragiše Cvetkovića i Vlatka Mačeka o budućem ustrojstvu Jugoslavije.¹⁵³ Početkom maja u Berlinu će boraviti knez Pavle Karađorđević koji će uvjeravati Hitlera da Jugoslavija vodi politiku prijateljstva prema Njemačkoj i Italiji, iako joj zapadne države u tome ponekad prave smetnje. Pokušaj Berlina da snažnije veže Jugoslaviju za sebe ostao je bez većih rezultata. "Pravda" će ubrzo objaviti i članak sa alarmantnim naslovom "Plan uništenja Jugoslavije" navodeći kako se

¹⁴⁹ Z. Kulundžić, *Politika i korupcija u kraljevskoj Jugoslaviji*, Zagreb 1968, 687.

¹⁵⁰ V. Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, knj. 1, Beograd 1982, 242.

¹⁵¹ "Pravda", 6. februar 1939.

¹⁵² "Pravda", 12. februar 1939. Dalje se kaže da Maček, radi rješavanja hrvatskog pitanja, traži raspuštanje Narodne skupštine.

¹⁵³ "Pravda", 18. april 1939. U istom članku biće pomenuti i neidentificirani avioni koji u Crnoj Gori bacaju letke, da će ona biti oslobođena od "jugoslavenskog jarma".

Italija i Njemačka pripremaju da napadnu Jugoslaviju, te da se po čehoslovačkom "scenariju" priprema njena dioba. Po tom planu bilo je predviđeno proglašenje nezavisne hrvatske države, stavljanje Dalmacije pod italijanski, a Slovenije pod njemački protektorat.¹⁵⁴ "Pravda" će 11. aprila 1939. pisati o koncentraciji jugoslavenske vojske na granici prema Albaniji. Mada je Italija nudila Jugoslaviji Skadar, ona se nije, prema navodima ovog lista, htjela kompromitirati.

Hitlerova brza zauzimanja okolnih zemalja, poput anšlusa Austrije, dijelom su potisnule i proredile vijesti o Jugoslaviji. Vijesti o Jugoslaviji počinju dolaziti iz Praga, Londona i drugih evropskih zemalja, gdje je TASS imao svoje dopisnike. "Pravda" je 27. septembra 1938. objavila da jugoslavenska vlada, kao i rumunska, prihvata svoje obaveze prema Čehoslovačkoj, a 30. septembra 1938. da se u Beogradu, čehoslovačkoj ambasadi prijavilo čak 100.000 dobrovoljaca za čehoslovačku armiju. Čehoslovačka je, međutim, aminovanjem zapadnih sila, već bila prepuštena Hitleru. U toku dva ljetnja mjeseca 1938. odigrana je na očigled Evrope, krajnje sramna komedija.¹⁵⁵ To nije bio i kraj naraslim njemačkim osvajačkim ambicijama. U njihovim planovima posebno će mjesto naći i njemačke manjine po evropskim državama, pa i u Jugoslaviji. "Pravda" će donijeti nekoliko tekstova o ulozi njemačke manjine u Jugoslaviji i rovarenjima njemačkih agenata.¹⁵⁶ Ona će 6. septembra 1938. navesti da je u Jugoslaviji uhapšeno 37 domaćih Nijemaca zbog špijunaže, podsjećajući da je to već druga špijunska grupa koja je za kratko vrijeme uhapšena. Posjeta nekih Nijemaca iz Vojvodine Berlinu biće popraćena pitanjima da li dolaze da mole da Njemačka bude njihov "pokrovitelj" u Jugoslaviji.¹⁵⁷

Zima je u Sovjetskom Savezu 1938.-1939. bila teška. Čistke su krajem 1938. uglavnom prestale, ali je na hiljade ljudi bilo poslato u progonstvo, ili u logore na prisilni rad. Pakt sa Njemačkom 1939. bio je "mjera koju je Sovjetski Savez bio primoran poduzeti jer jednostavno nije imao izbora".¹⁵⁸ Staljin nije imao povjerenja u sovjetsku armiju, izloženu brojnim "čistkama". Njegovi su odnosi sa vojskom bili "hazardni". Uprkos upozorenjima o njemačkim pripremama za napad, Staljin je donekle vjerovao u Ribentropovu ideju kontinentalnog bloka evroazijskih velikih država "od Madrida

¹⁵⁴ "Pravda", 7. april 1939. Slične ocjene biće date, pozivanjem na strane izvore, i u broju od 14. aprila 1939.

¹⁵⁵ I. Majski, *Uspomene sovjetskog diplomate*, Beograd 1974, 193.

¹⁵⁶ "Pravda", 3. april 1939.

¹⁵⁷ "Pravda", 25. mart 1939.

¹⁵⁸ A. Werth, *Rusija u ratu 1941-1945*, I, Rijeka 1979, 55. Također vidi. V. Vinaver, *KPJ i problem odbrane Jugoslavije i Balkana od fašističke ekspanzije i agresije*, Istorijski časopis, br. 23, Beograd 1976, 181-242.

do Jokohome" usmjerenog protiv anglosaksonskih okeanskih sila.¹⁵⁹ U Moskvi su 23. avgusta 1939. sklopljena i potpisana dva važna dokumenta: prvi - Ugovor o nenapadanju između Njemačke i SSSR-a, i drugi dokument - tajni protokol koji je sadržao tri bitne tačke u slučaju teritorijalnih promjena. SSSR i Njemačka su se obavezali na međusobno uzdržavanje "od svakog nasilnog akta" i napada jedne države na drugu. Ove države su se pristale da ne učestvuju u napadu neke druge sile na jednu od ugovorenih strana i da rješavaju sporove "isključivo razmjenom gledišta". U tajnom dodatku je bilo utvrđeno da će u slučaju rušenja sistema u istočnoj Evropi, sovjetska interesna sfera biti Finska, baltičke zemlje, istočna Poljska i Bjelorusija. Staljin nakon potpisivanja ovog pakta o nenapadanju nije naredio samo da se obustavi antifašistička propaganda. Protivno rezolucijama VII Kongresa Kominterne, on je uputio direktive svim komunističkim partijama tražeći obustavu borbe protiv njemačkog fašizma i osudu anglo-francuskog imperijalizma kao glavne agresivne sile.¹⁶⁰ Hitler – "arhine-prijatelj i ubica njemačkih komunista" postao je odjednom pristojan državnik u koga se moglo imati povjerenja. Članovi KPJ primili su ovaj pakt kao disciplinirani komunisti, smatrajući da je on nužan, u nastalim prilikama, radi očuvanja bezbjednosti Sovjetskog Saveza.¹⁶¹ Propagandna priprema je nužna kod naglih spoljno-političkih zaokreta koji su u autoritarnim režimima lakše izvodljivi jer ovi, po pravilu, raspolazu jakom propagandnom mašinerijom koja utoliko lakše djeluje, pošto funkcioniра u informativnom vakumu, gdje ne konkuriraju skoro nikakvi drugi izvori informiranja. U politici su interesi nerijetko ispred istine, a emocije djelotvornije od razuma, pa je "čisto" potkrepljivanje stavova argumentima raritetna pojava, a ubjeđivanje je

¹⁵⁹ T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti*, 106.

¹⁶⁰ V. Dedijer, *Svedočanstva o Drugom svetskom ratu*, 80.

¹⁶¹ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 258. U *Titovim Sabranim djelima* (tom V), koji po njegovom kazivanju predstavljaju "historijsko svjedočanstvo o našim saznanjima i mogućnostima djelovanja", objavljena su dva ilustrativna napisa povodom izbijanja Drugog svjetskog rata. U proglasu "Radnom narodu Jugoslavije" u martu 1940. ističe se: "Engleski i francuski imperijalisti napali su prije sedam mjeseci drugu imperijalističku silu – Njemačku da je pokore i prisile na kapitulaciju i da na taj način osiguraju svoje gospodstvo u svijetu, da produže bez konkurencije pljačku nad kolonijalnim i polukolonijalnim narodima... Ovaj imperijalistički rat koji su započeli engleski i francuski imperijalisti teško je pogodio i sam narod Jugoslavije". U napisu "Pred godišnjicu imperijalističkog rata u Evropi" iz avgusta 1940. nastavlja se u istom tonu: "Krvava buktinja imperijalističkog rata koja se zapalila u septembru 1939. godine poslednja je karika u dugom lancu zločina protiv mira i interesa radnih masa, zločina čednog društva englesko-francuskih imperijalista i njihovih sluga i oruđa – socijaldemokrata i 'demokrata' daladjeovskog kova" – upor. S. Popović, *Poslednja instanca*, knj. 2, Beograd 2004, 988-989.

prije vještina nego racionalni postupak.¹⁶² Veliki kritičari komunizma Boris Suvarin ili Rajmond Aron nikada komunizam nisu izjednačili s nacizmom, pošto je on u sebi nosio univerzalnu emancipatorsku poruku, dok je nacizam bio tek maloumni prijevod socijal-darvinizma na ljudsku historiju.¹⁶³ "Nacisti su bili nehumani" navodi Edgar Moren, "jer je njihova doktrina bila nehumana, a staljinisti su bili nehumani iako je njihova doktrina bila humana".¹⁶⁴ Oba sistema su koristili *zarobljeni um* kao moćnu silu kojom je najavljen totalitarni karakter epohe u kojoj su dominirali iracionalnost *ratia*, propast personalne autonomije i iluzornost slobode kao znaci vladavine totalitarizma stoljeća.¹⁶⁵

Nakon sovjetsko-njemačkog sporazuma i njemačkog napada na Poljsku utihnule su i vijesti o sudbini komunista u Jugoslaviji, s obzirom da se sve više počinje govoriti o konačnom uspostavljanju sovjetsko-jugoslavenskih diplomatskih odnosa.¹⁶⁶ Sovjetska politika je pitanje jugoslavenskih komunista koristila i potezala prevashodno prema svojim potrebama. Preovladuju kratke vijesti o aktivnostima jugoslavenske diplomatije i unutarnjim problemima, neriješenim srpsko-hrvatskim odnosima. Sovjetska dnevna štampa, kao i literatura, ne daju dovoljno ozbiljnih i opširnih informacija i komentara o političkoj situaciji u Jugoslaviji, s obzirom na potpisani pakt sa Njemačkom, koji joj je visio nad glavom.¹⁶⁷ Pregovori srpske i hrvatske strane u

¹⁶² Z. Isaković, *Uvod u propagandu*, Beograd 1991, 135-136, 141. Kada je Čerčil, nakon napada Njemačke na SSSR u julu 1941. stekao "neprirodnog saveznika u Staljinu", na čuđenje jednog poslanika kako on može uopšte da kaže nešto povoljno o Staljinu, Čerčil je brzo reagirao: "Da je Hitler izvršio invaziju na pakao, ja bih u Donjem domu rekao nekoliko lijepih riječi o đavolu".

¹⁶³ "Vreme", br. 464, Beograd 27. novembar 1999. Slično je mislio i M. Đilas: "Ono što sam kazao" – bio je izričit, "to je da ne mogu da dozvolim bez obzira na sličnost u spoljnjem sjaju totalitarne propagande, masovnim organizacijama i slično, da su komunizam i nacizam uporedivi. Osnovna poruka komunizma bila je uvek slobodoumna, humanitarna i s one strane nacionalizma, i u ovim životnim obzirima komunizam je uvek bio u neskladu sa nacizmom". Opšir. D. Tošić, *Ko je bio Milovan Đilas: Disidenstvo 1953-1995.*, Beograd 2003.

¹⁶⁴ M. Đorđević, *Sjaj i beda utopije*, "Republika", br. 191, Beograd 16-30. juni 1998.

¹⁶⁵ R. Muminović, *Zarobljeni um*, Tuzla 2000, 130.

¹⁶⁶ "Pravda", 3. jun; 1. jul 1940.

¹⁶⁷ R. Terzioski, *Sovjetska literatura u periodu drugog svjetskog rata o zbivanjima u Bosni i Hercegovini od 1942. do 1943. godine*, u: *AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini*, Beograd 1974, 76. Ruski historičar Boris A. Starkov iz Sankt Peterburga navodi: "Kod nas se priča kako su iz hitlerovske Nemačke dolazili da vide kako treba praviti koncentracione logore, da je to bio kontakt na liniji Gestapo - NKVD. Tačno je da su postojali kontakti između Gestapoa i NKVD, ali nije tačno da su oni dolazili da uče od nas. Svaki narod sam projektuje svoju robiju" - cit. prema: "Nedeljni telegraf", br. 91, Beograd 21. januar 1998.

Jugoslaviji, o njenom preuređenju, komentirani su i na osnovu njemačkih izvora.¹⁶⁸ Rezultati pregovora između Dragiše Cvetkovića i Vlatka Mačeka ocijenjeni su kao kompromis.¹⁶⁹

SSSR se polovinom 1940. suočio sa snažnom demonstracijom vojne superiornosti Njemačke u ratu sa Francuskom i Velikom Britanijom, ali i sa svojom očiglednom nepripremljenošću za rat. Njemu je zato, prisiljenom na oprez i realpolitiku, bez opterećenja ideologijom, uz podsticanje iscrpljivanja zapadnih sila, odgovaralo što duže odlaganje rata sa Njemačkom i izbjegavanje svih konfliktnih situacija koji bi mogli dovesti do kompliciranja odnosa sa nacističkom Njemačkom i eventualnog izbijanja sukoba.¹⁷⁰ Istovremeno, SSSR učestvuje, nakon sporazuma sa Njemačkom, u aktivnom, vojnom prekomponiranju političke karte Evrope. Nijemci su, pak, već u jesen 1940. ocijenili da bi ih, ukoliko se u toku 1941. ratom ne riješi "istočno pitanje", već se ostane na srednjoevropskoj poziciji izvojevanoj 1940. godine, koja je za strategiju kontinentalnog rata bila prostorno isuviše uska i ekonomski neutarhična, to jednog dana moglo odvesti kapitulaciji pred okeanskim silama.¹⁷¹

Njemački vojni uspjesi 1940. izazvali su pravu pometnju u Beogradu.¹⁷² Realnost u kojoj se našla Jugoslavija, njeno prijeteće geopolitičko okruženje, posebno italijansko-njemačko prisustvo od Albanije do Mađarske, ubrzalo je pokretanje pitanja uspostave diplomatskih odnosa sa SSSR-om. Demokratska javnost u zemlji već je duže vrijeme tražila uspostavljanje tih odnosa sa SSSR-om, kao značajnom slavenskom zemljom i historijskim saveznikom koji se približio Balkanu u junu 1940. "povraćajem" Besarabije i Sjeverne Bukovine. Knez Pavle je smatrao da će pregovori sa Moskvom oko uspostave odnosa izazvati u Italiji i Njemačkoj nesigurnost i neizvjesnost. Namjera kneza Pavla da pođe u normalizaciju odnosa sa SSSR-om bila je prisutna već u jesen 1939. ali je njena operacionalizacija bila usporena zbog finsko-sovjetskog rata u novembru 1939. nakon procjene da bi pregovori u to vrijeme mogli naići negativnu

¹⁶⁸ "Pravda", 28. april 1939. U broju od 26. maja 1939. naći će mjesto informacija, na osnovu francuskih izvora, da Ante Pavelić, predstavljen kao organizator ubistva kralja Aleksandra Karađorđevića, stvara u Beču specijalnu terorističku organizaciju radi provociranja nemira u Hrvatskoj i jačanje sukoba između Srba i Hrvata.

¹⁶⁹ "Pravda", 26. avgust; 29. avgust 1939.

¹⁷⁰ B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, 39. "Pravda" će 7. novembra 1940. izvijestavati o "nenamjernom" bombardovanju Bitolja kada je poginulo i ranjeno nekoliko desetina ljudi, a 23. decembra o bombardovanju Sušaka. U broju od 26. novembra 1940. daće kratke informacije o novim imenovanjima i postavljenjima u jugoslavenskoj vojsci.

¹⁷¹ T. Kuljić, *Fašizam – sociološkoistorijska studija*, Beograd 1987, 156-188.

¹⁷² V. Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933-1941*, 372.

reakciju u Londonu i Parizu.¹⁷³ Prvi kontakti između dvije države uspostavljeni su preko jugoslavenskog i sovjetskog ambasadora u Turskoj. Jugoslavenski diplomatski predstavnici u Ankari, uz instrukcije iz Beograda, "naglašeno su demonstrirali svoje prijateljstvo" prema sovjetskim diplomatskim predstavnicima. Vijest da je zvanična Moskva prihvatila pregovore primljena je sa neskrivenom radošću.¹⁷⁴ Novi korak u približavanju dvije zemlje i normaliziranju odnosa bilo je upućivanje zvanične jugoslavenske delegacije u Moskvu 22. aprila 1940. te potpisivanje Ugovora o trgovini i plovidbi između SSSR-a i Kraljevine Jugoslavije 12. maja 1940. godine. Ugovor su potpisali A. Mikojan u ime sovjetske vlade, a dr. Milorad Đorđević i Sava Obradović u ime jugoslavenske vlade. Istog dana po potpisivanju ovog ugovora potpisan je i Dopunski protokol uz Ugovor o trgovini i plovidbi koji je regulisao ustanovljavanje i rad trgovinskih predstavništava u Moskvi i Beogradu. Prema Ugovoru o trgovini i plovidbi Jugoslavija je u SSSR izvozila rude, metal, bakar, ulje. Ona je po prvi put kupila 20 sovjetskih filmova. Iz Sofije je u Beograd 31. maja 1940. došao Anatolij Josifovič Lavrentijev, sovjetski poslanik u Bugarskoj, radi ratificiranja instrumenata trgovinskog ugovora. Trgovački pregovori dvije zemlje bili su uvod u uspostavljanje diplomatskih odnosa. Konkretni prijedlog za uspostavljanje diplomatskih odnosa uslijedio je početkom juna 1940. preko lične, strogo povjerljive poruke ministra Cincar-Markovića upućene jugoslavenskom ambasadoru Šumenkoviću u Ankaru. Jugoslavija je, nakon brzog usaglašavanja proceduralnih stavova, tako u junu 1940. postigla sporazum sa SSSR-om o razmjeni diplomatskih predstavnika, čime je među posljednjim evropskim zemljama priznala Sovjetski Savez. Kraljevski režim se obraćao SSSR-u prelaženjem preko intimnih antisovjetskih raspoloženja i pređubjeđenja o komunističkim namjerama. Minhenski sporazum i okupacija Čehoslovačke, kao i kriza međunarodnih odnosa koja će u septembru 1939. dovesti do izbijanja Drugog svjetskog rata, i pored straha od ekspanzije boljševizma, uticat će na ubrzano jugoslavensko priznanje SSSR-a. Sporazum je potpisan 24. juna 1940. u Ankari. Potpisali su ga Ilija Šumenković, jugoslavenski ambasador u Turskoj i sovjetski ambasador u Turskoj Aleksej V. Terentjev.¹⁷⁵ U sovjetskoj ambasadi u Ankari 30. juna 1940. izvrše-

¹⁷³ Krajem septembra 1939. knez Pavle je primio u Belom dvoru Vasilija Nikolajeviča Štrandtmana, iluzornog ambasadora carističke Rusije. Nedugo, nakon tog sastanka, Štrandtman je izjavio da on više ne djeluje kao predstavnik jedne vlasti koja je odavno prestala da postoji. Opšir. M. Milošević, *Uspostavljanje diplomatskih odnosa između Kraljevine Jugoslavije i SSSR-a 1940. godine*, 100-104.

¹⁷⁴ *Советско-югославские отношения 1917-1941.*, Москва 1992, dok. br. 257.

¹⁷⁵ M. Milošević, *Uspostavljanje diplomatskih odnosa između Kraljevine Jugoslavije i SSSR-a 1940. godine*, 116-122. Opšir. V. Vinaver, *Prilog istoriji jugoslovensko-sovjetskog zbliženja 1940-1941. godine*, Istorijski glasnik, br. 1, Beograd 1966, 3-56.

na je razmjena pisama koja su potpisali Šumenković i Terentjev. U njima je izraženo obostrano ubjedenje da će uspostavljanje odnosa doprinijeti učvršćivanju i razvijanju osjećanja iskrenog prijateljstva između dva naroda kao i napretku njihovih privrednih odnosa. Sovjetska vlada je u svoje pismo unijela ideju o "prijedlogu" u drugom stavu, jasno naznačavajući da je prijedlog o uspostavljanju diplomatskih odnosa potekao od jugoslavenske strane. U konačni tekst oba pisma unijet je termin "uspostavljanje" a ne obnova diplomatskih odnosa.

Sovjetska vlada je za svog prvog poslanika u Beogradu imenovala Viktora Andrejeviča Plotnikova kome je, zajedno sa Arkadijem Aleksandrovičem Poletajevim, dopisnikom TASS-a, 6. jula 1940. priređen svečan doček na beogradskoj željezničkoj stanici.¹⁷⁶ Tada je beogradska policija uhapsila više od 500 ljudi. O tome je Dragoljub Jovanović, jedan od lidera Narodne seljačke stranke zapisao: "Ona je (jugoslavenska vlada - prim. S.B.) posle dvadeset propuštenih godina, najzad obnovila odnose sa Sovjetskim Savezom, ali je na prvom koraku pokazala da ne misli na jednu ozbiljnu i iskrenu vezu i saradnju: pri samome dolasku prvih sovjetskih predstavnika uhapšeno je nekoliko stotina ljudi i žena koje su htele da ih pozdrave. Premlaćeni su, puškaranjani, ranjeni i ubijani na ulicama i na poljanama nevini ljudi samo zato što su klicali miru i Rusiji".¹⁷⁷ Profašistička organizacija "Zbor" je izrazila oštar protest povodom dolaska visokih sovjetskih predstavnika u Jugoslaviju.¹⁷⁸ "Pravda" je prenijela samo kratke komentare iz jugoslavenske štampe o uspostavljanju diplomatskih odnosa.¹⁷⁹ Jugoslavenski ministri nisu smjeli održavati veze sa sovjetskim opunomoćenim predstavnikom u Jugoslaviji, koji je, pak, imao naredenje od svog ministarstva da ne ide ni kod koga bez poziva. Suviše su se bojali Viktora fon Herena, njemačkog predstavnika

¹⁷⁶ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 364.

¹⁷⁷ D. Jovanović, *Sloboda od straha. Izabrane političke rasprave*, Beograd 1991, 338-339. Jovanović je izražavao nadu povodom normalizacije odnosa. "Činjenica da smo najzad zagrizli u jednu reku koja je mogla da deluje spasonosno" – prema: D. Jovanović, *Političke uspomene: uzlet u buri*, Beograd 1997, 53.

¹⁷⁸ M. Stefanović, *Zbor Dimitrija Ljotića 1934-1945*, Beograd 1984, 60.

¹⁷⁹ "Pravda", 1. jul 1940. Milan Jovanović Stojimirović (1898.-1966.), upravnik Državnog arhiva i urednik lista "Obnova" zapisuje 26. oktobra 1940. u svom dnevniku: "Germanofila i italofila u Jugoslaviji nema, frankofila ima, ali je to danas cela zemlja u žalosti za Francuskom. Anglofila ima vrlo mnogo, i to u svim klasama. Srpski seljak se divi Engleskoj i Čerčilu. Slovenofila je ipak mnogo više: Čitav narod Jugoslavije je za Rusiju! On je – u zabludi ili ne za komunističku Rusiju – našao da je bolje biti komunist u slavenskom svetu, nego rob u germanskom ili italijanskom" – prema: L. Perović, *Na tragu srpske liberalne tradicije: Ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka*, 16, nap. 37.

u Beogradu, koji je sve pomno pratio.¹⁸⁰ Plotnikov se u Beogradu osjećao izoliranim. Kneza Pavla vidio je samo prilikom predaje akreditiva. Pojedini jugoslavenski ministri su mu dolazili "stidljivo i krijući se" u hotel "Bristol", gdje je stanovao.¹⁸¹ Balkanske zemlje istočne Evrope, smatrane zaostalom i tehnološki nedoraslim Njemačkoj, nisu se usuđivale da se zamjere Hitleru znajući da je u veoma kratkom roku uspio da osvoji zapadnu Evropu. Danska je pala za jedan dan, Norveška nakon 23 dana, Holandija nakon pet, a Belgija za 18 dana. Konačno, Francuska, sa najvećom armijom u zapadnoj Evropi, čije su cjelokupno naoružanje i ljudstvo uz britansku podršku prevazilazili njemačko, pala je nakon samo 35 dana. Poslije takvih njemačkih uspjeha, teško je i jedna balkanska zemlja, u poređenju sa Francuskom, slabo naoružana i obezbijeđena, uopšte i pomišljala da se suprostave Hitleru. Svima je bilo jasno da bi to bilo ravno samoubistvu. Ukoliko se Hitler ni sa jednom od njih nije sporio, mnogo manje zemlje istočne Evrope nisu imale izbora osim da igraju političku igru čekanja.¹⁸²

Prvi jugoslavenski poslanik u Moskvi bio je Milan Gavrilović, novinar, anglofil i frankofil, čovjek "koji je uvek bio protiv nove Rusije, koji je odobrio i pozdravio koncentracione logore, koji mrzi sve što je levičarsko i napredno".¹⁸³ Njegov zadatak je bio da Sovjetskom Savezu predoči kakvim su sve opasnostima okruženi Jugoslavija i Balkan, da pokuša da dobije vojnu pomoć u oružju i u slučaju napada sila Osovine na Jugoslaviju zatraži pomoć. Na tome je radio sa manje ili više truda i žara.¹⁸⁴ Prisustvo zvanične jugoslavenske delegacije, koju je predvodio Aleksandar Cincar-Marković, u sovjetskoj ambasadi u Beogradu, na prijemu povodom obilježavanja 23-godišnj-

¹⁸⁰ D. Jovanović, *Slom stare Jugoslavije i aprilska katastrofa, u: Oltar i kruna*, Beograd 2004, 69. Jednim uputstvom Uprave grada Beograda, redakcijama beogradskih listova bilo je krajem septembra 1940. naloženo: da ne glorificiraju nijedan sistem uprave koji se razlikuje od jugoslavenskog, da ne objavljuju "ništa što ruši religiju", da ne raspiruju klasnu mržnju, da ne daju "nikakve sugestije bez odobrenja", da ne objavljuju ništa unaprijed o ekonomskim mjerama koje će biti poduzete, da ne bilježe kretanje političara i njihove izjave, "što važi i za članove Vlade", da ne objavljuju ništa pozitivno o Sovjetskom Savezu, da ne vredaju katoličku crkvu, da ne hvale antikatoličke pisce i ne glorificiraju "spaljivanje mrtvih" – nav. prema: M. Bjelica, *Srpski ratovi rečima 1844-2000.*, 46. Opšir. V. Dragović, *Srpska štampa između dva rata*, Beograd 1956.

¹⁸¹ M. Milošević, *Uspostavljanje diplomatskih odnosa između Kraljevine Jugoslavije i SSSR-a 1940. godine*, 123.

¹⁸² A. H. Fišer, *U odbranu princa Pavla*, feljton, "Politika", Beograd 18. jul 2003.

¹⁸³ D. Jovanović, *Sloboda od straha. Izabrane političke rasprave*, 339.

¹⁸⁴ M. Marić, *Uništiti Jugoslaviju: Hitler i nemački generali u aprilskom ratu 1941*, Beograd 1984, 183.

ce Oktobarske revolucije, dobilo je u "Правди" zapažen publicitet.¹⁸⁵ Ona također posvećuje pažnju učešću sovjetskih fotografa na međunarodnoj izložbi umjetničke fotografije u Zagrebu i pozitivnim ocjenama novinara i posjetilaca.¹⁸⁶ S pažnjom će biti i dalje praćeni potezi jugoslavenske diplomatije, kao i promjene u vrhu jugoslavenske vojske.¹⁸⁷

O dramatičnim martovskim i aprilskim danima u Jugoslaviji 1941., pristupanju ove zemlje Trojnom paktu, izvještaji u "Правди" su bili kratki, bez naročitih komentara, u iščekivanju daljeg razvoja situacije. Konstantin Fotić, kraljevski jugoslavenski ambasador u Washingtonu, docnije je pisao o motivima koji su pridonijeli da se knez Pavle odvaži na pristupanje Trojnom paktu, iznoseći i to da je Hitler knezu Pavlu rekao da će 1941. napasti SSSR. Postoji i verzija da je upravo Hitler na martovskom sastanku u Berchtesgadenu knezu Pavlu postavio i pitanje budućeg vladara Rusije, iskazujući mogućnost da to može postati i neko iz srpske vladajuće dinastije.¹⁸⁸ Vijesti o novoj, "pučističkoj" vladi generala Dušana Simovića i njenim diplomatskim koracima bile su u "Правди", s obzirom na njihov značaj, više nego oskudne.¹⁸⁹ Lebedjev, sovjetski otpravnik poslova u Beogradu, radosno je pozdravio događaj od 27. marta, ali nije smio da se približi novoj vladi, da se ne bi zamjerio Nijemcima.¹⁹⁰ "Правда" posljednjih dana marta piše, bez posebnih komentara, o izvršenim smjenama u Beogradu, aktivnostima kralja Petra II Karađorđevića, odlasku princa Pavla iz Jugoslavije.¹⁹¹ Prvih dana aprila ona izvještava o evakuaciji 1.100 Nijemaca iz Beograda. Objavljena je i izjava reisu-l-uleme Fehima Spahe o lojalnosti muslimana novoj vladi.¹⁹² Uslijedili su vijesti o mogućim sukobima sa Njemačkom, o tome da su Beograd, Zagreb i Ljubljana proglašeni otvorenim gradovima.¹⁹³ Svjesna ranjivosti položaja u kome se našla cijela zemlja, novoustrojena Simovićeva vlada pokušala je brzo obezbijediti zaštitu Sovjetskog Saveza, nudeći zaključenje ugovora o savezu i uzajamnoj pomoći, što je bila jedna od glavnih parola na masovnim demonstracijama od 27. marta 1941. godine.¹⁹⁴ Već 1. aprila 1941. sovjetska vlada je zvanično demantirala

¹⁸⁵ "Правда", 9. novembar 1940.

¹⁸⁶ "Правда", 10. oktobar 1940.

¹⁸⁷ "Правда", 26. novembar 1940.

¹⁸⁸ D. Basta, *Rat je završen sedam dana kasnije*, Zagreb 1980, 65, nap. 2.

¹⁸⁹ "Правда", 26. mart; 28. mart; 29. mart; 30. mart 1941.

¹⁹⁰ D. Jovanović, *Slom stare Jugoslavije i aprilska katastrofa*, 80.

¹⁹¹ "Правда", 28. mart; 29. mart; 30. mart 1941.

¹⁹² "Правда", 1. april 1941.

¹⁹³ "Правда", 6. april 1941.

¹⁹⁴ J. B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, 266-267; B. Krizman, *Jugoslavenske vlade* ▶

da je čestitala jugoslavenskom kabinetu generala Dušana Simovića.¹⁹⁵ Istog dana je sovjetska vlada obavijestila jugoslavenskog premijera Simovića da prihvata prijedlog o zaključenju pakta o uzajamnoj pomoći i savezništvu. Pokušaj jugoslavenske strane da izdejstvuje sklapanje vojnog saveza sa SSSR-om ipak nije uspio. Istovremeno "Правда", objavljuje vijesti koje svjedoče o neumitnom približavanju rata jugoslavenskim granicama. Iz Jugoslavije odlaze italijanski građani, a Jugoslavija zatvara granicu prema Rumuniji.¹⁹⁶

Ugovor o uzajamnoj pomoći i savezništvu između Jugoslavije i SSSR-a je potpisan 6. aprila u 2,30 časova ujutro, uoči samog njemačkog napada na Jugoslaviju. Ugovor je, u stvari, antidatiran, kao da je zaključen 5. aprila 1941. godine. Da bi spriječio negativnu Hitlerovu reakciju, V. Molotov, ministar spoljnih poslova Sovjetskog Saveza, je prethodno 4. aprila posjetio Schulenburga, njemačkog ambasadora u Moskvi, i upoznao ga sa predstojećim zaključenjem ugovora sa jugoslavenskom vladom. Molotov je ujedno istakao da je na sklapanje ovog sporazuma sovjetska vlada bila podstaknuta samo željom da očuva mir, u uvjerenju da je ta njena pobuda "u skladu sa željom vlade Rajha, koja je također protivna širenju rata", uvjeravajući dalje njemačkog ambasadora da "sovjetsko-jugoslavenski ugovor nije upravljen ni protiv koje države". Njemački ambasador je tada ocijenio kako bi potpisivanje ovog sporazuma moglo da "proizvede neželjan utisak u svijetu".¹⁹⁷ U historiografskim analizama ovaj ugovor je nazvan "platonskim", jer je bio bez stvarnog efekta. On je u Beogradu, među običnim, neupućenim narodom, naivno podgrijavao iluzije prilikom prvog dana njemačkog napada na Beograd: "Tako su mnogi optimisti i idealisti pojavu nemačkih aviona na čistom plavom nebu toga aprilskog dana pozdravili mahanjem ruku, jer su bili uvereni da nam braća Rusi hrle u pomoć".¹⁹⁸ Sovjetski Savez je, međutim, bio blokiran ugovorom sa Njemačkom, a Jugoslavija je bila pred neposrednim napadom.¹⁹⁹ "Правда", pak, nije zaboravila da objavi komentare italijanske i druge evropske štampe, koji su ugovor ocijenili kao "važan historijski dokument".²⁰⁰ U Sovjetskom Savezu je ugovor ocijenjen kao "izvanredan uspjeh u naporima djevu

► u izbjeglištvu 1941-1943. Dokumenti, Zagreb 1981, 7.

¹⁹⁵ S. Nešović, *Svet o nama 1941-1945*, knj. 1, Beograd 1983, 63.

¹⁹⁶ "Правда", 2. april 1941.

¹⁹⁷ N. Milovanović, *Vojni puč i 27. mart 1941*, Beograd 1960, 156; P. Požar, *Sporazum Hitler Staljin*, Zagreb 1987, 227. Opšir. V. Vinaver, *Jugoslovensko-sovjetski pakt od aprila 1941. godine*, Istorijski glasnik, br. 1, Beograd 1973, 7-88.

¹⁹⁸ D. Jovanović, *Slom stare Jugoslavije i aprilska katastrofa*, 75.

¹⁹⁹ S. Nešović - B. Petranović, *Jugoslavija i ujedinjeni narodi 1941-1945*, Beograd 1985, 63, nap. 11.

²⁰⁰ "Правда", 8. april 1941.

država da se sačuva mir".²⁰¹ Sve je, međutim, bilo već kasno. "Правда" je 7. aprila 1941. imala vijest o njemačkom napadu na Jugoslaviju ne pominjući jugoslavenske već "srpske granice" i "srpske aerodorome". Vijest je bila objavljena na posljednjoj stranici vrlo neuglednim tiskom. Bombardovanja su dobila neznatan publicitet. Službena sovjetska reakcija na napad je izostala. Sve se svelo tek na upute sovjetskim diplomatama da informiraju Mađarsku da "Sovjetski Savez ne odobrava napad Mađarske na Jugoslaviju".²⁰²

Prvih dana haotičnog aprilskog rata "Правда" piše kako se hiljade "građana Kraljevine Jugoslavije" prijavljuje u dobrovoljačke jedinice, o veoma visokom moralu u jedinicama kraljevske vojske.²⁰³ Taj blagi navijački ton će biti prisutan u izvještavanju tokom kratkotrajnog aprilskog rata. Tako se daju vijesti, navodno preuzete od "Rojtera" da je kraljevska vojska zauzela Rijeku i Skadar.²⁰⁴ Nekoliko dana se u sličnom tonu piše o uspjesima i brzim kontraofanzivama ove vojske, o velikoj vojnoj pomoći koja joj treba stići iz Amerike.²⁰⁵ Prenose se nepotvrđene vijesti nekih zapadnih novinara da jugoslavenska vojska nastavlja akcije po planinama. Objavljuju se uporedo i vijesti o bombardovanju gradova poput Beograda i Sarajeva. Imajući u vidu ta ranija izvještavanja, skoro neočekivano, uslijedila je ubrzo vijest o kapitulaciji kraljevske vojske.²⁰⁶ Nakon toga će zavladata izvjestan muk u pogledu zbivanja u Jugoslaviji. Sovjetski Savez je stavljao na znanje Njemačkoj, bez dramatizacije, svoje interese, ne pokazujući spremnost da se vojno angažira i ugrozi sporazum iz 1939. godine. Sva saopštenja sa sovjetske strane do okončanja aprilskog rata u Jugoslaviji svodila su se u biti na nekakvo neangažirano informiranje.²⁰⁷

²⁰¹ N. Milovanović, *Vojni puč i 27. mart 1941*, 137.

²⁰² A. Werth, *Rusija u ratu 1941-1945*, I, 105.

²⁰³ "Правда", 8. april 1941. General Bogljub Ilić, ministar vojske i mornarice u vladi Dušana Simovića, pisao je da Jugoslavija za rat uopšte, a sa Njemačkom posebno, nije bila spremna: "Ni u pogledu naoružanja sa kojim bi mogla davati dosta dug otpor", kao i zbog "potpuno poremećenog plana za koncentraciju i izvođenje operacija". Opšir. B. Ilić, *Memoari armijskog generala 1898-1942*, prired. M. Bjelajac, Beograd 1995, 187.

²⁰⁴ "Правда", 9. april 1941. U broju od 10. aprila se piše da je jugoslavenski konzul u Turskoj pozvao sve jugoslavenske vojne obveznike u toj zemlji da se vrate u Jugoslaviju i odazovu pozivu na mobilizaciju, kao i da jugoslavenska vojska nastavlja sa uspješnim prodorom u sjevernu Albaniju.

²⁰⁵ "Правда", 8. april; 9. april 1941.

²⁰⁶ "Правда", 13. april; 19. april 1941.

²⁰⁷ R. Terzioski, *Sovjetska javnost o borbi jugoslovenskih naroda i narodnosti u toku drugog svjetskog rata*, Prilozi, br. 20, Sarajevo 1984, 196.

Sovjetski Savez je 8. maja prekinuo diplomatske odnose sa Jugoslavijom.²⁰⁸ Po-
moćnik ministra inostranih poslova SSSR-a Višinski saopštio je jugoslavenskom po-
slaniku M. Gavriloviću da u Jugoslaviji više nema diplomatskog predstavnika Sovjet-
skog Saveza i da nakon odlaska jugoslavenske vlade u emigraciju sovjetska vlada sa
njom nema kontakte: "Mora se priznati da pri takvim uslovima nema pravnog osnova
za dalji rad u Sovjetskoj Rusiji Jugoslovenskog poslanstva. Sovjetska vlada smatra
prema tome, da jugoslovenski poslanik u Sovjetskoj Rusiji više ne funkcioniše i da
se on od danas, kao i njegovi službenici, imaju smatrati kao privatna lica".²⁰⁹ U maju
1941. je objavljena vijest o osnivanju NDH i hrvatsko-italijanskom razgraničenju.²¹⁰
Službenici ambasade SSSR-a u Beogradu počeli su napuštati Beograd već početkom
juna. Do 10. juna ambasada je bila ispražnjena.

U prelomnom periodu od 22. juna do 6. decembra 1941. godine, od njemačkog
napada na SSSR, do ulaska SAD u rat, odlučivano je o sudbini svijeta. Tok Drugog
svjetskog rata nije bio rezultat sovjetske ideološke ekspanzije, niti nastojanja razli-
čitih sila da kapitalizam ovlada svijetom. Ideološki interesi prožimali su se sa veli-
kodržavnim, a sukobe su ostvarale i usmjeravale serije pogrešnih opažanja namjera
protivnika i sumnji u saveznike.²¹¹

Sa izbijanjem njemačko-sovjetskog rata 22. juna 1941. doći će u Moskvi, sa pro-
mjenom međunarodnih prilika, do porasta interesa za stanje, kao i zaokreta u pred-
stavljanju zbivanja u Jugoslaviji. Objavljuju se kratke vijesti o uzimanju talaca i od-
mazdama (za jednog ubijenog njemačkog vojnika - likvidacija 100 civila), o dolasku
40.000 gestapovaca u Srbiju.²¹² Već 1. jula 1941. "Правда" izvještava o borbi srpskih
partizana protiv njemačkog okupatora, kao i napadima na prugu od Niša do grčke
granice. Biće to istrajavanje na novom kursu sovjetske državno- partijske politike na
širokom frontu protiv zajedničkog neprijatelja.²¹³ Početkom jula govori se o uspje-
sima nekoliko partizanskih odreda na granici Hercegovine i Crne Gore.²¹⁴ U toku

²⁰⁸ *Дипломатический словарь*, I, Moskva 1984, 324.

²⁰⁹ *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945*, I, Beograd 1988, 47.

²¹⁰ "Правда", 20. maj 1941.

²¹¹ T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti*, 107.

²¹² "Правда", 24. jun; 27. jun 1941. Opšir. З. Липатов, *Растерзанная и разграбленная Югославия*, Москва 1941, 11-15.

²¹³ Opšir. vidi: J. Marjanović, *Jugoslavija, KPJ i Kominternu*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta, knj. XI-1, Beograd 1970; R. Terzioski, *Некои оценки на советската периодика од времето на втората светска војна за борбата на југословенските народи (1941-1945)*, Гласник на ИНИ, br. 2, Скопје 1976, 51-68; B. Petranović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1941-1945*, Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1995.

²¹⁴ "Правда", 7. jul 1941. U broju od 20. jula 1941. ona piše o dolasku jugoslavenskog amba- ▶

tog mjeseca u "Правди" je bilo objavljeno 26 članaka koji su govorili o borbi protiv okupatora.²¹⁵ M. Markov 1. avgusta objavljuje tekst pod naslovom "Jugoslavija neće biti fašistička". U avgustu će biti objavljeno više kratkih članaka o politici ustaškog pokreta Ante Pavelića, njegovom nastojanju da formira "dobrovoljački korpus" za borbu protiv Crvene armije na Istočnom frontu.²¹⁶

Sovjetska vlada je već u julu 1941. namjeravala normalizirati odnose sa Čehoslovačkom i Jugoslavijom, ističući da je naklonjena i obnovi nezavisnosti ovih država. Komunisti su, na prostoru Jugoslavije, još od početka oružane borbe 1941. razarali prethodni sistem vlasti konstituiran Oktroisanim ustavom iz 1931. godine, stvarali nove organe, prakticirali drugačiju, tolerantniju nacionalnu politiku, izgrađivali državu kao federativnu zajednicu, odbacujući ranija negativna državna, politička i društvena iskustva.²¹⁷ Nepriznavanje podjele Jugoslavije proizilazilo je iz historijske svijesti komunista i patriotskog osjećanja.²¹⁸ Komunisti su istakli parolu o borbi svih naroda Jugoslavije protiv okupatora i borbi za kontinuitet Jugoslavije u novim uvjetima i na novim osnovama.²¹⁹ Rukovodstvo NOP-a je već u ljeto 1941. ozbiljno razmišljalo o stvaranju revolucionarne vlade. CK KPJ je u avgustu 1941. informirao Kominternu da će se ubrzo formirati "Narodni komitet oslobođenja" kao centralni organ narodne vlasti.²²⁰ Krajem istog mjeseca vlada SSSR-a i jugoslavenska izbjeglička vlada su, nakon kontakata sovjetskih i jugoslavenskih diplomata u Londonu, potpisale ugovor o obnovi diplomatskih odnosa. Zato se Kominterna usprotivila stvaranju NKOJ-a, smatrajući da bi to tijelo bilo suprostavljeno jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, što bi stvorilo vladi SSSR-a probleme na međunarodnom planu. "Правда" će, kao i u međuratnom periodu, istrajavati na zvaničnom kursu sovjetske politike i njenih zahtjeva.

► sadora Gavrilovića u Moskvu i obnovi sovjetsko-jugoslavenskih diplomatskih odnosa.

²¹⁵ R. Terzioski, *Sovjetska javnost o borbi jugoslovenskih naroda i narodnosti u toku drugog svjetskog rata*, Prilozi, br. 20, Sarajevo 1984, 197.

²¹⁶ "Правда", 14. avgust; 18. avgust; 25. avgust 1941. U broju od 18. avgusta ona citira izjavu jednog ranjenog italijanskog oficira da je španska gerila bila dječija igra u poređenju sa partizanskim ratom u Jugoslaviji.

²¹⁷ B. Petranović-M. Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd 1991, 36.

²¹⁸ Upor. E. Redžić, *Tokovi i otpori*, Sarajevo 1970, 136; Isti, *Tradicija i socijalizam*, Beograd 1980, 200; J. Pleterski, *Nekoliko zapažanja o tendencijama u savremenoj jugoslovenskoj istoriografiji*, Opređeljenja, br. 5, Sarajevo 1987, 89.

²¹⁹ D. Živković, *KPJ i pitanje vlasti u revoluciji sa posebnim osvrtom na odluke u Jajcu*, Istorijski časopis, br. 1-2, Beograd 1984, 22.

²²⁰ D. Plenča, *Međunarodni aspekti ustanka u Jugoslaviji 1941. godine*, Vojnoistorijski glasnik, br. 3, Beograd 1962, 36; Isti, *O nekim problemima teorije o karakteru NOP-a u Jugoslaviji*, Historijski zbornik, god. XVII, Zagreb 1964, 365.

SOVIET "ПРАВДА" ON INTERNAL SITUATION AND FOREIGN POLICY OF YUGOSLAVIA FROM 1919 TO 1941

Summary

In the period between the two world wars the daily "Правда", as the most influential party and government newspaper in the USSR, dedicated a lot of space to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, i.e. the Kingdom of Yugoslavia. In those days, "Правда" was the spokesman of Soviet policy. Most of its short news from Yugoslavia, with their suggestive headlines, placed in the inside of the paper, were meant to inform readership on the situation in the country, its foreign policy, as well as on the official position of the USSR towards it. Prevalent news were political ones - carefully censored, while other information, such as those on economy and culture, were greatly marginalized.

This daily paper used to call the country Yugoslavia from the very beginning, although that name became official only after the dictatorship imposed 6th of January 1929. In the period between the world wars news on Yugoslavia were rather frequent, although very short and often with bombastic headlines. They were mainly based on selected information from international press and radio stations, as well as on the belated news that came from Yugoslavia itself, primarily through communist channels. "Правда" offered very little information on the events in Yugoslavia, while those that were published came out with delay, were incorrect and incomplete, never to be corrected later. The predominant information was the carefully filtered and censored information from the sphere of political life, while others, such as economic and cultural ones were marginalized. ■